

TOMASZ KROK

Instytut Pamięci Narodowej, Oddziałowe Biuro Badań Historycznych w Warszawie

Kulisy dekonspiracji siatki wywiadowczej mjr. Andrzeja „Gardy” Czaykowskiego

ABSTRACT

This article discusses the activities of the communist security apparatus, which led to the breaking of the intelligence network of the émigré intelligence center that operated in Poland between 1949–1952 and the arrest of Major Andrzej „Garda” Czaykowski. The author attempts to establish a direct link between Czaykowski and the intelligence center. The operational activities of Major Rudolf Plock, which led to the security services investigating and tracking down Czaykowski and his people, are also discussed

Dotychczas misja majora Andrzeja Czaykowskiego została opisana w artykule „Major Andrzej Czaykowski i «Szpiegowska Siatka Teozofów» w dokumentacji Urzędu Bezpieczeństwa”, w którym skoncentrowano się głównie na omówieniu materiałów i informacji pozyskanych przez sieć wywiadowczą oraz opisanu jej związków ze środowiskiem skupionym wokół Polskiego Towarzystwa Teozoficznego (dalej: PTT).¹ Niniejsza praca jest uzupełnieniem, rozwinięciem, a także korektą niektórych wątków badawczych zaprezentowanych w poprzedniej publikacji oraz stanowi zarazem zapowiedź monografii, w której zostanie opracowana pełna historia aktywności wywiadowczej majora Czaykowskiego w latach 1949–1952.

Temat misji Czaykowskiego został podjęty wcześniej m.in. przez Daniela Bargielowskiego w trzecim tomie biografii gen. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza, w rozdziale „Emigracyjna tragifarsa”, w którym autor odwoływał

¹ Tomasz Krok i Zbigniew Łagosz, „Major Andrzej Czaykowski i «Szpiegowska Siatka Teozofów» w dokumentacji Urzędu Bezpieczeństwa,” *Hermaio* nr 5 (2019): 88–110.

się głównie do akt z procesów sądowych.² O działalności Czaykowskiego pisał również Krzysztof A. Tochman w drugim tomie monografii *Z ziemi obcej do Polski*, opisującej losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych (dalej: PSZ), którzy powrócili do kraju po II wojnie światowej.³ W biogramie Czaykowskiego Tochman częściowo wykorzystał akta Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: MBP) oraz relacje świadków. Lakoniczny opis sprawy znalazł się także w pierwszym tomie monografii Marka Gałęzowskiego dot. konspiracji piłsudczykowskiej – *Wierni Polsce*, w której zostały opisane biogramy: Jerzego Hryniewskiego (właśc. Mikołaja Dolanowskiego), Feliksa Gwizdza oraz Romualda Najsarka, pośrednio związanych z działalnością majora.⁴ Na temat „Gardy” i jego misji pisała również Katarzyna Minczykowska, autorka biografii generała Elżbiety Zawackiej, zatrzymanej w 1951 r. za podejrzenie o współpracę wywiadowczą z Czaykowskim.⁵ Popularnonaukowy artykuł biograficzny o Czaykowskim: „Czyń co Ci nakazuje Honor Twój”, całkowicie pomijający jednak kwestię zaangażowania w pracę siatki wywiadowczej członków PTT, napisał Tomasz Panfil, został on opublikowany na łamach kwartalnika *Wyklęci*.⁶ Autor ten postaci majora Czaykowskiego poświęcił także broszurę: *Andrzej Rudolf Czaykowski „Garda”*, w której nie podjął szerzej tematu misji Czaykowskiego w kraju.⁷

Andrzej Rudolf Czaykowski „Garda”

Andrzej Rudolf Czaykowski ps. „Garda” urodził się 7 lutego 1912 r. w Urdominie na terytorium dzisiejszej Litwy. Jego ojciec Witold był właścicielem tamtejszego 150-hektarowego folwarku. Matka Halina (z domu Kryńska) była z wykształcenia muzykiem – absolwentką Konserwatorium w Berlinie oraz Wydziału Pedagogicznego Konserwatorium Warszawskiego.

² Daniel Bargiełowski, *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz. Generał brońi, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego*, t. 3 (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2002), 266.

³ Krzysztof A. Tochman, *Z ziemi obcej do Polski. Losy żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy powrócili do kraju po II wojnie światowej*, t. 2 (Zwierzyniec-Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Ostoja, 2009), 60–81.

⁴ Marek Gałęzowski, *Wierni Polsce. Ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939–1947* (Warszawa: Towarzystwo Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego Zagranicą, Wyd. LTW, 2005), 81–89, 185–197, 464–473.

⁵ Katarzyna Minczykowska, *Cichociemna. Generał Elżbieta Zawacka „Zo”* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2014), 174–193.

⁶ Tomasz Panfil, „Czyń, co Ci nakazuje honor Twój. Major Andrzej Czaykowski «Garda» (1912–1953),” *Wyklęci* nr 2 (2018): 175–182.

⁷ Panfil, *Andrzej Rudolf Czaykowski, „Garda”* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021), 1–48.

W 1914 r. Witold został powołany do wojska rosyjskiego. Z powodu przesuwania się frontu w 1915 r. Halina wraz z młodym Andrzejem udała się do Moskwy, do przebywającego w jej pobliżu w szkole wojskowej męża. Na wiosnę 1918 r. Czaykowska z dziećmi przeniosła się do Warszawy. W 1920 r. otrzymali mieszkanie w stolicy przy ul. Polnej, a następnie na Pradze przy ul. Targowej.⁸

W Warszawie Czaykowski zaangażował się w działalność Związku Harcerstwa Polskiego. W 1922 r. rozpoczął naukę w Gimnazjum im. Władysława IV. Następnie był uczniem Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie, gdzie w 1929 r. zdał maturę. W 1932 r. został skierowany do szkoły podchorążych kawalerii w Grudziądzu. 19 marca 1938 r. został mianowany na stopień porucznika ze starszeństwem z 62. lokatą w korpusie oficerów kawalerii i służył jako dowódca plutonu łączności. We wrześniu 1939 r. walczył jako dowódca plutonu, z którym 24 września przedostał się na Litwę i został internowany. Udało mu się uciec do Wilna, gdzie wstąpił do Związku Walki Zbrojnej (dalej: ZWZ). W organizacji dostał przydział jako kurier Wileńskiego Dowództwa Okręgu. Podczas jednej z misji 13 lutego 1940 r. został ujęty przez Sowieców. W wyniku procesu skazano go na 5 lat łagru i wywieziono do obozu w Kargopolu.⁹ Był tam więziony do 15 października 1941 r., gdy został wypuszczony wraz z innymi rodakami na mocy dekretu Prezydium Rady Najwyższej ZSRS o amnestii dla obywateli polskich, wydanego 14 sierpnia 1941 r. Po wyjściu z łagru Czaykowski udał się do Swierdłowska (dziś Jekaterynburg). Tam na spotkaniu z oficerem łącznikowym rządu emigracyjnego został skierowany do rejonu formowania Armii Polskiej w ZSRS w Buzuluksu, gdzie mieścił się jej Sztab. Czaykowski przybył tam w połowie listopada 1941 r. i otrzymał przydział dowódcy plutonu w szwadronie ochrony Sztabu.

W grudniu 1942 r. skontaktował się z szefem Oddziału Personalnego Armii Polskiej na Wschodzie płk. Zygmuntem Dzwonkowskim, który poinformował go o możliwości wyjazdu do Wielkiej Brytanii w celu podjęcia

⁸ Barbara Otwinowska, *Przeciwko złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944–1956* (Warszawa: Wyd. „Akces”, 1995), 75; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW), 0330/181/4, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 25 IX 1951 r., Warszawa, 235; Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Kolekcja Akt Personalnych, I.481.C.6409, Zeszyt ewidencyjny Andrzeja Rudolfa Czaykowskiego, Warszawa, 1934, 1–5, 23.

⁹ Marcin Żynda, „«Tętent. Miesięcznik Szkoły Podchorążych Kawalerii w Grudziądzu» (1933–1934),” *Toruńskie Studia Bibliologiczne* nr 1/12 (2014): 50–52; Ryszard Rybka i Kamil Stepan, *Awanse oficerskie w Wojsku Polskim 1935–1939* (Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2003), 459; Andrzej Bogusławski, *W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940* (Toruń: Łysomice: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2004), 51–52.

przeszkolenia przed zrzutem do działalności konspiracyjnej w kraju. Wyruszył wraz z trzydziestoosobową grupą ochotników. Przetransportowano ich do Bagdadu, a następnie do Damaszku, gdzie kolejną zostali przewiezieni do Suezu. Stamtąd po sześciu tygodniach w styczniu 1943 r. wyruszył statkiem *Elisabeth Ville* do Durbanu, następnie również drogą morską do Kapsztadu, skąd wypłynął liniowcem *Aquitania* zmierzającym docelowo do Wielkiej Brytanii.

Po przybyciu do Zjednoczonego Królestwa Czaykowski znalazł się w polskim obozie wojskowym w okolicach Kirkcaldy, gdzie w ciągu trzech tygodni ukończył kurs dla oddziałów szturmowych. Następnie przeszedł kontrolę sprawności fizycznej i został skierowany na szkolenie spadochronowe w bazie lotnictwa wojskowego *Royal Air Force* w Ringway oddalonego o ok. 13 km od centrum Manchesteru. W 10 dniu kursu złamał nogę i został odesłany do szpitala. W sierpniu 1943 r. po rekonwalescencji udał się do Londynu w celu otrzymania przydziału od szefa wyszkolenia Oddziału VI. Po zameldowaniu ze względu na niedostateczny stan zdrowia dostał przydział do Wydziału Operacyjnego do czasu pełnego wyzdrowienia.¹⁰

W Armii Krajowej (dalej: AK) został zaprzysiężony 3 września 1943 r.¹¹ W październiku 1943 r. po rekonwalescencji został skierowany na kurs odprawowy do ośrodka *Special Training School* 46 mieszczącego się w Michley koło Newport. Ukończył go w grudniu 1943 r. Po zaliczeniu kursów kontynuował pracę w wydziale operacyjnym Oddziału VI do lutego 1944 r., po czym został przerzucony do Głównej Bazy Przerzutowej w Latiano, nieopodal Brindisi we Włoszech. Mieściła się tam docelowa placówka Oddziału VI Naczelnego Wodza o kryptonimie „Jutrzenka” zajmująca się przerzutem ludzi i sprzętu do Polski.¹²

Bezpośrednią działalność w AK rozpoczął w nocy z 16 na 17 kwietnia 1944 r., gdy mianowany do stopnia rotmistrza jako cichociemny o pseudonimie „Garda”¹³ został zrzucony w ramach operacji lotniczej „Weller 10” wraz z ppłk. Adamem Szydłowskim, kpt. Leopoldem Skiwerczyńskim oraz pchor. Tadeuszem Nowobliskim. Docelowo samolot leciał na placówkę „Chochla” położoną 11 km na północ od warszawskich Błoni w pobliżu Puszczy Kampinoskiej. Jak utrzymywał podczas przesłuchania Czaykowski, pierwotna placówka nie była przygotowana na ich przybycie, dlatego zrzucono ich w pobliżu zapasowego stanowiska koło Sochaczewa. Skoczkanie

¹⁰ AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 25 IX 1951 r., Warszawa, 198–201.

¹¹ Jerzy Tucholski, *Cichociemni* (Warszawa: „Pax”, 1988), 307.

¹² AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 26 IX 1951 r., Warszawa, 206.

¹³ Tochman, *Z ziemi*, 60.

przynieśli ze sobą 216 tys. dolarów i 6 tys. dolarów w złocie, które po wylądowaniu zostały przekazane kierownikowi placówki „Przycisk”.¹⁴

W kraju Czaykowskiemu wyrobiono dokumenty na nazwisko Aleksandra Wasilewskiego i ulokowano go w prywatnym warszawskim mieszkaniu przy ul. Dynasy 10, gdzie przebywał około miesiąca. Na początku maja 1944 r. „Garda” odbył spotkanie z szefem Biura Personalnego w Oddziale I Komendy Głównej (dalej: KG) AK w lokalu konspiracyjnym przy ul. Marszałkowskiej, który po rozmowie o jego kompetencjach przydzielił go do pracy w komórce „Import” mającej za zadanie organizowanie przyjmowania zrzutów do kraju.¹⁵ Służył tam jako oficer referatu do połowy lipca 1944 r. Do jego głównych zadań należały analiza poczty przychodzącej z terenu ze zgłoszonym zapotrzebowaniem kadrowym oraz sprzętowym i sporządzanie na jej podstawie depesz przesyłanych następnie do bazy. Później dostał na krótko przydział do Oddziału I sztabu KG AK do komórki „Sadyba”, zajmującej się utrzymywaniem łączności z więźniami niemieckich obozów jenieckich – oflagami.¹⁶

W drugiej połowie lipca (w związku z akcją „Burza”) „Garda” został skierowany do oddziału liniowego „Baszta”. Pod koniec tego miesiąca w lokalu konspiracyjnym przy Al. Jerozolimskich 32 został mianowany zastępcą dowódcy drugiego batalionu „Baszty” – „Olzy” mjr. Witolda Antoniego Białyńowicza-Obarskiego ps. „Reda”, który wprowadził go w plan przygotowań do powstania.

W „Olzie” „Garda” walczył do 18 sierpnia 1944 r., po czym mianowany został dowódcą oddziałów wydzielonych z „Baszty”. Na ich czele podjął się wypadu na Wilanów w celu umożliwienia przebicia się powstańców oddziałów z Lasu Kabackiego. W nocy z 26 na 27 sierpnia wraz z Batalionem „Ryś” wziął udział w natarciu na koszarę przy ul. 29 listopada.¹⁷ 28 sierpnia podczas walk zginęła jego jedyna siostra Wanda Maria Czaykowska ps. „Tuśka”, pełniąca funkcję sanitariuszki w grupie bojowej Armii Krajowej „Północ”.¹⁸

¹⁴ Tucholski, *Cichociemni*, 170.

¹⁵ Jak pisał o komórce zrzutów Tucholski: „«Syrena» – «Import» – «MII-Grad» i na powrót «Syrena» były to kolejne kryptonimy specjalnej komórki Oddziału V KG ZWZ-AK zajmującej się sprawami odbioru zrzutów lotniczych”. Ibid., 111.

¹⁶ AIPN, MSW, 0192/412/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 25 IV 1952 r., Warszawa, 306.

¹⁷ Adam Borkiewicz, *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej* (Warszawa: Muzeum Powstania Warszawskiego, 2018), 605.

¹⁸ Bożena Urbanek, *Pielęgniarki i sanitariuszki w powstaniu warszawskim 1944 r.* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), 350; Robert Bielecki, *Długa 7 w powstaniu warszawskim* (Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Główne Akt Dawnych, 1994), 76.

„Gardzie” udało się utrzymać w rejonach ul. Czerniakowskiej aż do połowy września, gdy stanowiska powstańcze zostały zbombardowane przez naloty niemieckich „Stukasów”. W ich wyniku Czaykowski odniósł obrażenia.¹⁹ Po zaleczeniu ran 23 września przejął dowodzenie nad odcinkiem wschodnim ośrodka walki Mokotów. Trzy dni później, wraz z grupą podległych mu ok. 180 żołnierzy, przeszedł kanałami do Śródmieścia Południowego,²⁰ po czym objął stanowisko zastępcy dowódcy odcinka taktycznego dowodzonego przez cichociemnego mjr. Narcyza Łopianowskiego ps. „Sarna”.²¹

W wyniku podpisanej trzy dni wcześniej kapitulacji powstania, 6 października „Garda” poddał się wraz ze sztabem Śródmieście-Południe, udało mu się jednak uciec po kilku godzinach z kolumny jenieckiej pod Ożarowem. Następnie pomieszkiwał przez kilka dni w domu w Podkowie Leśnej u Józefy Rządkowskiej, współpracownicy Referatu Ewakuacji Personalnej, u której zatrzymał się wcześniej w kwietniu 1944 r. zaraz po przerzucie do Polski.²² Później przeniósł się do mieszkania swojej matki Haliny w podwarszawskim Milanówku. Przez ten czas pełnił obowiązki w Oddziale I w Referacie Przerzutów Powietrznych „Syrena”.²³ W listopadzie 1944 r. spotkał się z mjr. Bohdanem Kwiatkowskim, który polecił mu udać się do Częstochowy wraz z innym cichociemnym, Witoldem Strumpfem vel Kazimierzem Pleśniewskim ps. „Fosa” w celu podjęcia pracy konspiracyjnej.²⁴ Po przebicju się do miasta 24 grudnia dostali zadanie zorganizowania komórki „Import” w Oddziale III Operacyjnym KG AK w Częstochowie pod dowództwem ppłk. Jana Kamińskiego. Zaledwie cztery dni później wraz ze Strumpfem zostali aresztowani przez Gestapo, osadzeni w koszarach SS, kolejno w areszcie w Tomaszowie i w krakowskim więzieniu przy

¹⁹ Lesław M. Bartelski, *Mokotów 1944* (Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1971), 488; Tochman, *Z ziemi*, 61.

²⁰ Józef W. Rokicki, „Powstanie na Mokotowie w końcu sierpnia i we wrześniu 1944 roku,” *Powstanie na Mokotowie. Relacje dowódców*, red. Jerzy Kłoczowski (Warszawa: Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945”, 2009), 168.

²¹ Tochman, *Z ziemi*, 61.

²² AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 28 VIII 1951 r., Warszawa, 80.

²³ Tochman, *Z ziemi*, 63.

²⁴ W czasie przesłuchania Czaykowski twierdził, że po upadku powstania polecenie wyjazdu do Częstochowy dał mu także płk Jan Gorazdowski ps. „Wolański”, szef Biura Personalnego KG AK, który miał przekazać mu w tym celu kilkanaście tysięcy złotych i kontakt do komendanta głównego AK gen. Leopolda Okulickiego ps. „Niedźwiadek”; AIPN, MSW, 0192/412/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 25 IV 1952 r., Warszawa, 307; 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 26 IX 1951 r., Warszawa, 208.

ul. Montelupich, skąd 17 stycznia 1945 r. wywieziono ich do obozu Gross-Rosen, tam Strumpf zmarł na tyfus.²⁵

W lutym 1945 r. Czaykowski został przeniesiony do obozu Mittelbau-Dora, gdzie był więziony do połowy kwietnia 1945 r. (momentu uwolnienia go przez wojska amerykańskie).²⁶ Następnie został przetransportowany do niemieckiego miasta Kolonia, przebywał tam przez około tydzień, po czym zawieziono go w pobliże Hanoweru, a później do Brukseli, skąd wyleciał już bezpośrednio do Londynu. 8 maja 1945 r. po przybyciu do stolicy Wielkiej Brytanii niezwłocznie zameldował się u szefa Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza płk. Mariana Utnika. Czaykowski wystąpił wówczas o pozwolenie na staż w 2 Korpusie w ramach kursu Wyższej Szkoły Wojennej, nie było jednak środków na przetransportowanie go do Włoch. W związku z tym zwrócił się z prośbą do samego gen. Władysława Andersa, który przebywał wtedy w Londynie. Składał on obowiązki Naczelnego Wodza (ostatecznie zrobił to 21 czerwca 1945 r.) i szykował się na podróż do Paryża. Generał Anders wyraził zgodę, by Czaykowski towarzyszył mu w czasie podróży samolotem, którą odbył także w towarzystwie byłego ambasadora polskiego w Rzeszy Józefa Lipskiego.²⁷

We Włoszech jako kursant Wyższej Szkoły Wojennej przeszedł wiele szkoleń, w tym: czterotygodniowy staż w artylerii 3 Dywizji Strzelców Karpackich oraz taktyczny kurs dowódców oddziałów pancernych do Benevento. Na początku 1946 r. „Garda” powrócił do służby w 12 Pułku Ułanów, w którym pełnił funkcję pierwszego, a następnie drugiego zastępcy dowódcy.²⁸

Podczas swojej służby „Garda” miał okazję odbyć wiele podróży. Do czasu ewakuacji pułku do Anglii (listopad 1946 r.) odwiedził m.in.: Rzym, Wenecję, Mediolan, Bolonię, Wiedeń oraz Innsbruck. W tym ostatnim poznał Annę Krystynę Mańkowską, imigrantkę z Polski, która została jego kochanką, zostawiając dla niego męża. Czaykowski chciał przewieźć ją nielegalnie do Wielkiej Brytanii. Razem udali się do Meppen w brytyjskiej strefie okupacyjnej w Niemczech, by zdobyć dla niej odpowiednie dokumenty z pomocą oficerów stacjonującej tam 1 Dywizji Pancernej gen. Stanisława Maczka. „Garda” zwrócił się wówczas z prośbą do ppłk. Jana Lipkowskiego, który skontaktował go z Jerzym Hryniewskim, przedwojennym politykiem i przyszłym emigracyjnym ministrem spraw wewnętrznych (od 25 września

²⁵ Ibid., 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 26 IX 1951 r., Warszawa, 208–209.

²⁶ Ibid., Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 27 IX 1951 r., Warszawa, 210.

²⁷ Ibid., 211.

²⁸ Andrzej Suchcitz, *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947* (Londyn: Koło Krechowiaków, 2002), 361–362.

1950 r. do 8 grudnia 1953 r.) oraz premierem rządu na uchodźstwie (od 18 stycznia 1954 r. do 13 maja 1954 r.), pełniącym wtedy stanowisko pracownika wydziału społecznego dywizji.²⁹ Hryniewski sporządził mu fałszywą metrykę ślubu z Mańkowską i na podstawie tego dokumentu Czaykowski otrzymał zaświadczenie rodzinne, dzięki któremu mógł wwieźć ją na terytorium Wielkiej Brytanii. Zanim to jednak nastąpiło, musiał wypełnić rozkaz natychmiastowego powrotu do Anglii.³⁰

W kwietniu 1947 r. zameldował się w 12 Pułku Ułanów, jednak już miesiąc później nastąpiło jego rozwiązanie. Po otrzymaniu ostatniego żołdu Czaykowski umówił się na spotkanie z Mańkowską w Paryżu. Oczekując na jej przybycie przez dwa tygodnie, pomieszkiwał w miejscowych hotelach, utrzymując w tym czasie kontakt z Józefem Czapskim, byłym dowódcą Oddziału Kultury i Prasy II Korpusu. Po przyjeździe Mańkowskiej udali się razem do Calais, skąd wyruszyli do Londynu, gdzie „Garda” zajął się pracą jako członek zarządu, a następnie wiceprezes brytyjskiego oddziału Stowarzyszenia Polskich Kombatantów.

Po osiedleniu się Czaykowskiego w Anglii zaczęły się psuć jego relacje z Mańkowską, z którą rozszedł się ostatecznie w styczniu 1949 r. Po rozstaniu „Garda” udał się do Francji, starając zorientować się w możliwościach legalizacji swojego pobytu w Maroku, gdzie planował się osiedlić.³¹

Misja majora Andrzeja Czaykowskiego w kraju

Kluczową rolę w zaangażowaniu Czaykowskiego w misję wywiadowczą na terenie kraju odegrał ówczesny minister obrony narodowej, a zarazem szef spraw wewnętrznych w emigracyjnym rządzie Tadeusza Tomaszewskiego gen. Roman Odzierzyński.³²

²⁹ Gałęzowski, *Wierni Polsce*, 83–84.

³⁰ AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 27 IX 1951 r., Warszawa, 212–214.

³¹ Ibid.

³² Roman Władysław Odzierzyński (ur. 1892 – zm. 1975) – uczestnik walk z Ukraińcami (1919 r.), dowódca dywizjonu w 3 Pułku Artylerii w wojnie polsko-bolszewickiej, komendant Szkoły Strzelania Artylerii w Toruniu (1933 r.). 20 IX 1939 r. przekroczył granicę Rumunii, gdzie został internowany. Na początku 1940 r. udało mu się przedostać do Francji, gdzie został mianowany dowódcą artylerii 4 Dywizji Piechoty. Po ewakuacji do Wielkiej Brytanii był (od sierpnia 1940 r.) dowódcą artylerii 4 Brygady Kadrowej Strzelców, następnie został przewieziony do Iraku, gdzie objął dowodzenie Zgrupowaniem Artylerii Armii Polskiej na Wschodzie. 1 I 1943 r. został awansowany do stopnia generała brygady. Po reorganizacji wojsk w lipcu 1943 r. mianowano go dowódcą artylerii 2 Korpusu Polskiego. W 1945 r. powrócił do Wielkiej Brytanii. 7 IV 1949 r. prezydent RP na uchodźstwie August Zaleski mianował go ministrem obrony narodowej i powierzył mu kierownictwo Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. 25 IX 1950 r. został Prezesem Rady Ministrów, ministrem obrony narodowej i kierownikiem

Czaykowski spotkał go po raz pierwszy jeszcze w 1946 r., gdy ten pełnił służbę dowódcy artylerii 2 Korpusu. Kolejny raz z Odzierzyńskim „Garda” zetknął się już w Londynie w 1947 r., gdzie spotykali się regularnie w ramach prac w Stowarzyszeniu Kombatantów Polskich, w którym generał był członkiem zarządu. W kwietniu 1949 r. po objęciu przez Odzierzyńskiego tek emigracyjnych resortów Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych generał umówił się z nim na spotkanie. Jak zeznawał później oficerom MBP, dotyczyło ono kwestii jego wysłania do kraju:

„dał mi do zrozumienia, że wiadomo mu jest o moim nielegalnym przewiezieniu Mańkowskiej do Anglii, i moich trudnościach finansowych. Jednocześnie Odzierzyński nadmienił, że sprawy powyższe a właściwie, że sprawa z Mańkowską ujawnia się i że mogą zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej przez władze angielskie”.³³

Generał dowiedział się o Mańkowskiej najprawdopodobniej od swojego znajomego i współpracownika Hryniewskiego, który – przypomnijmy – według zeznań Czaykowskiego jako urzędnik 1 Dywizji Pancernej miał sporządzić dla niego fałszywą metrykę ślubu pod koniec 1946 r.³⁴

Jeszcze w kwietniu 1949 r. doszło do kolejnego spotkania, na którym Odzierzyński powiedział, że ma zamiar wysłać do kraju „swojego człowieka, który poinformowałby go o wszystkim, co się dzieje w Polsce” oraz stworzyłby załączki delegatury rządu emigracyjnego. Generał miał tłumaczyć przy tym, że osoba taka nie powinna korzystać z pomocy organizacji podziemnych istniejących w kraju, gdyż w jego ocenie środowiska te są w dużej mierze zdekonspirowane: „Zaznaczył on jednocześnie, że osobnik ten żadnych punktów oparcia w kraju nie otrzyma – będzie on zdany na swój spryt, gdyż ma to być nowo zmontowana działalność w Polsce”. Odzierzyński miał zapewne w pamięci fiasko misji Witolda Pileckiego, który miał oprzeć swoją działalność na rozbitych już wtedy – jak się okazało – strukturach organizacji „Niepodległość” („NIE”).³⁵

Na tym spotkaniu padła już otwarta propozycja, że tym emisariuszem miałby być właśnie Czaykowski, który wówczas jednoznacznie odmówił

Ministerstwa Sprawiedliwości; CAW-WBH, Kolekcja Generałów i osobistości, I.480.411, Odpis z zeszytu ewidencji płk. Romana Władysława Odzierzyńskiego z 26 X 1933 r., b.m., 12–15; Wiesław Szpakowicz, *Dziennik cichociemnego 1939–1942*, oprac. Krzysztof Kaczmarek i Tochman (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2014), 224; Henryk P. Kosk, *Generacja polska. Popularny Słownik biograficzny*, t. 2 (Pruszków: Oficyna Wydawnicza Ajaks, 2001), 59–60.

³³ AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 1 X 1951 r., Warszawa, 226–227.

³⁴ Ibid., 230.

³⁵ Adam Cyra, *Ochotnik do Auschwitz. Witold Pilecki 1901–1948* (Oświęcim: Chrześcijańskie Stowarzyszenie Rodzin Oświęcimskich, 2000), 157–180, 194–196.

generałowi, który próbował przekonać go jeszcze argumentem, że: „od wyjeżdżającego do kraju nie będzie wymagał żadnej roboty tak, że może «zamelinować» się u kogoś i nigdzie stamtąd nie wychodzić”. Na koniec rozmowy Odzierzyński zarzekł się, że będzie chciał powrócić do tego tematu.³⁶ Tak też się stało – na początku czerwca 1949 r., gdy doszło do kolejnego spotkania. Na jego wstępie generał znów poruszył kwestię nielegalnego przyjazdu Mańkowskiej, który miał – jak przekonywał „Gardę” – „nabierać rozgłosu” w środowisku emigracyjnym. Następnie przeszedł bezpośrednio do tematu misji. Tym razem Czaykowski wyraził zgodę na wzięcie w niej udziału.³⁷ Choć nie przyznał tego wprost w czasie przesłuchania, to najprawdopodobniej sprawa Mańkowskiej miała decydujący wpływ na zmianę jego stosunku do propozycji. Przedstawienie nielegalnego dokumentu zawarcia małżeństwa, na podstawie którego wwieziono na teren Wielkiej Brytanii obywatelkę obcego państwa, było przestępstwem. Gdyby Odzierzyński zdecydował się na nadanie tej sprawie rozgłosu, Czaykowski mógłby mieć problemy. O samej misji jak i udziale w niej „Gardy” mieli rzekomo wiedzieć jedynie najbliżsi współpracownicy Odzierzyńskiego – Hryniewski³⁸ oraz osobisty sekretarz generała, którego Czaykowski nie poznał jednak z nazwiska (być może był to Jan Konopka, który sprawował tę funkcję po objęciu przez Odzierzyńskiego stanowiska premiera).³⁹

W czasie przesłuchań Czaykowski nie potrafił (bądź też nie chciał) bezpośrednio wskazać, z jakim środowiskiem czy ośrodkiem wywiadowczym była związana jego aktywność w kraju, twierdząc iż podlegał bezpośrednio pod gen. Odzierzyńskiego. Wiele wskazywało na związki misji „Gardy” ze środowiskiem Biura Planowania (dalej: BPlan.), zakonspirowanym organem

³⁶ AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 1 X 1951 r., Warszawa, 227–228.

³⁷ Ibid.

³⁸ W czasie przesłuchań „Garda” przyznał, że utrzymywał znajomość z Hryniewskim od czasu, gdy ten przeniósł się do Londynu: „Hryniewskiego tak jak już zeznawałem w innych protokołach, poznałem wiosną 1947 r. na terenie Meppen. Ponieważ on mi pomógł w przewiezieniu Mańkowskiej do Anglii, więc zaprzyjaźniłem się z nim. W związku z tym bywając często u niego w domu, prowadziliśmy rozmowy na różne tematy. Z rozmów tych zorientowałem się, że jest on dostatecznie wprowadzony w sprawy Odzierzyńskiego i że z nim współpracuje. W czerwcu 1949 r. po wyrażeniu przeze mnie zgody na współpracę z Odzierzyńskim w rozmowach z Hryniewskim jeszcze bardziej upewniłem się, że jest on współpracownikiem wymienionego, gdyż dawał mi do zrozumienia, że zna moją sprawę”. Jako wtajemniczonego w plany misji Czaykowskiego Hryniewskiego wymienił także badacz dziejów środowiska piłsudczykowskiego Marek Gałęzowski, który pisał o nim: „Wraz z gen. Odzierzyńskim, patronował działalności Andrzeja Czaykowskiego, wysłanego do Polski w 1949, aresztowanego w 1951 i zamordowanego w 1953”; *ibid.*, 230; Gałęzowski, *Wierni Polsce*, 84.

³⁹ Maria Pestkowska, *Doczekaliśmy niepodległej: z dziejów powojennej emigracji polskiej* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2005), 192.

podlegającym bezpośrednio gen. Andersowi i opartym na oficerach Oddziału II 2 Korpusu PSZ, który trudnił się działalnością wywiadowczą.⁴⁰

W sporządzonym przez Czaykowskiego w więzieniu oświadczeniu datowanym na 27 sierpnia 1951 r., wspominając o swoich mocodawcach, odnotował: „Z układu ówczesnego grup i koterii emigracji sądziłem wówczas, że ta pomoc techniczna płynie od płk. [Wincentego] Bąkiewicza,⁴¹ jako zbliżonego do gen. Odzierżyńskiego i gen. Andersa, to jest grupy «obrażonej» wówczas na Anglików, w odróżnieniu od grupy gen. [Stanisława] Kopańskiego, ppłk. [Leona] Bortnowskiego, gen. [Klemensa] Rudnickiego i gen. [Stanisława] Maczka – współpracujących całkowicie z Anglikami”.⁴²

W jednym z przesłuchań „Garda” wymienił nazwisko zwierzchnika BPlan. – gen. Kazimierza Wiśniowskiego, szefa sztabu 2 Korpusu Polskiego, w kontekście jego współpracy z Odzierżyńskim. Czaykowski zeznał, iż: „Zawsze pozostawali oni ze sobą w stałym kontakcie, a szczególnie na terenie Londynu. Tam widywali się prawie, że codziennie. Z tego co zaobserwowałem, mogę

⁴⁰ Biuro Planowania zostało utworzone pod koniec 1945 r. przy dowództwie 2 Korpusu w Ankonie we Włoszech. Na jego czele początkowo stanął płk Stanisław Wiloch, następnie płk dypl. Franciszek Demel, a podlegało ono bezpośrednio szefowi Sztabu 2 Korpusu gen. bryg. Kazimierzowi Wiśniowskiemu. Początkowo wspomagało ono Sztab Ewakuacji (przemianowany później na „Oddział Społeczny” Korpusu), który wraz z punktami Polskiego Czerwonego Krzyża pomagał materialnie Polakom rozproszonym po terenach Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej. W 1946 r. w czasie ewakuacji 2 Korpusu do Wielkiej Brytanii „Oddział Społeczny” przerzucał głównie sprzęt – radiostacje oraz samochody do Francji, zaś „Biuro Planowania” zajęło się przemieszczeniem personelu do Belgii, Francji oraz brytyjskiej i amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech (skąd kierowano siatki przerzutu kurierów do Polski); Aleksander Kozicki, „Ośrodek wywiadu II Oddziału Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych pod krypt. «Biuro Planowania» w świetle materiałów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego,” w *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, red. Piotr Kołakowski i Andrzej Peplowski (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2016), 586–587.

⁴¹ Wincenty Bąkiewicz (ur. 1897 – zm. 1974) – absolwent szkoły oficerskiej w Petersburgu. Od listopada 1918 r. służył w 2 Pułku Strzelców 5 Dywizji Strzelców Polskich. W 1920 r. walczył z bolszewikami. W 1924 r. został awansowany do stopnia kapitana i dowodził kompanią 88 pułku piechoty. Od 1927 do 1929 r. pełnił funkcje referenta Departamentu Piechoty w MSWojsk. Od marca 1936 r. do początku maja 1939 r. był kierownikiem Samodzielnego Referatu „R” Rosja w Wydziale Studiów Oddz. II SG. W czasie wojny 1939 r. był szefem Oddziału II dowództwa Armii „Prusy”. 25 września dostał się do sowieckiej niewoli. Więzienie opuścił na mocy układu Sikorski-Majski z 30 VII 1941 r. Służył w PSZ początkowo na stanowisku zastępcy szefa Oddziału. W grudniu 1941 r. awansował na stopień ppłk. i objął stanowisko szefa Oddziału II. 30 VI 1944 r. został oficerem do zleceń dowódcy II Korpusu. W 1946 r. po przybyciu do Wielkiej Brytanii został zdemobilizowany, nieformalnie kontynuował jednak działalność oficera do zleceń gen. Andersa. Po wojnie pracował w służbie wywiadowczej związanej z gen. Andersem (do 1964 r.), gdzie był zaangażowany w kontakty wywiadowcze ze służbami brytyjskimi; Tadeusz Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 1 (Łomianki: Wyd. LTW, 2009), 36–39.

⁴² AIPN, MSW, 0330/181/4, Oświadczenie Andrzeja Czaykowskiego z 27 VIII 1951, Warszawa, 30.

stwierdzić, że jeżeli chodzi o działalność nielegalną na Polskę to pomiędzy nimi istniała jakaś współpraca”. Zarzekał się jednak, że nie znał jej bliższych szczegółów: „Nie wiem więc, czy gen. Odzierzyński i gen. Wiśniowski prowadzą równoległe działalność na kraj, czy też Odzierzyński jako «premier» podporządkował sobie «Biuro Planowania». Współpraca jednak jak to wspominałem wyżej między Odzierzyńskim a Wiśniowskim istnieje”.⁴³

Też o tym, że misja była koordynowana w ramach działalności BPlan., postawił także biograf gen. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza – Bargiełowski, którego zdaniem decydujący wpływ na wybór Czaykowskiego miał właśnie sam generał: „wybór przez MTK [Michała Tokarzewskiego Karaszewicza – przyp. T.K.] kandydata na wyprawę do Kraju padł na, działającego już za poprzedniej okupacji w podziemiu, mjr. Andrzeja Czaykowskiego ps. «Garda»”. Bargiełowski określił Czaykowskiego wręcz mianem „emisariusza Tokarzewskiego” i sugerował nawet, że mieli się spotkać przed samą misją, na co nie przedstawił jednak żadnych dowodów źródłowych.⁴⁴

Potwierdzeniem tezy, że to właśnie gen. Tokarzewski-Karaszewicz, prominentny działacz teozoficzny, był pomysłodawcą tej misji, może stanowić fakt włączenia wcześniej do działalności wywiadowczej teozofki oraz dawnej członkini Służby Zwycięstwu Polski (dalej: SZP) Eweliny Karaś, która przesyłała mu raporty na temat sytuacji w kraju w 1946 r. oraz udzieliła pomocy jego współpracownicy Felicji Wolff vel Annie Nauman ps. „Ciotka”.⁴⁵ Wiadomo także, że Tokarzewski-Karaszewicz utrzymywał kontakt zarówno z członkami BPlan.⁴⁶

⁴³ Ibid., 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 2 X 1951 r., Warszawa, 234.

⁴⁴ Bargiełowski, *Po trzykroć pierwszy*, 266.

⁴⁵ Felicja Wolff vel Anna Neuman ps. „Ciotka”, „Igielka” (ur. 1895 – zm. 1988) – nauczycielka, uczestniczka formacji ochotniczej Orleń Lwowskie w czasie obrony Lwowa, gdzie służyła jako kurierka ówczesnego ppłk. Tokarzewskiego-Karaszewicza. Była żołnierzem Polskiej Organizacji Wojskowej i I Brygady Legionów Polskich, później w wojnie polsko-bolszewickiej dowódcą plutonu sanitarnego na froncie i w szpitalach polowych. W październiku 1939 r. włączyła się do pracy konspiracyjnej w Dowództwie Głównym Służby Zwycięstwu Polski. Po wojnie jako kurierka wypełniała misje dla BPlan.: m.in. utrzymywała łączność pomiędzy szefem tej organizacji płk. Demelem a zakonspirowaną organizacją – „Polskim Stronnictwem Demokratycznym”, którym kierował pilsudczyk, przedwojenny minister resortu spraw wewnętrznych Henryk Józewski; Wojciech Frazik, „Felicja Władysława Wolff (1895–1988)”, w *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*, t. 2 (Kraków-Warszawa-Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2004), 555–563; Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej, Wojskowa Służba Kobiet, 1057/WSK, Mirosław Sulej, „Biogram Felicji Władysławy Wolff vel Anny Neuman (1895–1988)”, b.m., b.d., 15–17; Kozicki, *Ośrodek wywiadu II*, 591.

⁴⁶ Według ustaleń Bargiełowskiego generał chciał czynnie zaangażować się w budowę ruchu konspiracyjnego. W tym celu 6 VIII 1945 r. wysłał nawet pismo do Naczelnego Wodza z apelem o zgodę na wyjazd do Polski i podjęcie przez niego misji organizacji struktury podziemnej w kraju. Jego apel pozostał jednak bez odpowiedzi. We Włoszech żywo interesował

(w tym jego zwierzchnikiem gen. Wiśniowskim oraz szefem płk. Franciszkiem Demelem, który bezpośrednio koordynował misje kurierskie Wolff),⁴⁷ jak i z Odzierzyńskim oraz Hryniewskim, którzy już za rządów tego pierwszego zlecili mu zbadanie okoliczności „afery Bergu” w ramach pracy w emigracyjnym MSW.⁴⁸

Problem w tym, że pomimo tego, iż nazwa BPlan. przewijała się w materiałach ze śledztwa, to organizacja ta nie mogła nadzorować misji Czaykowskiego, ponieważ w połowie 1949 r. doszło do jej ostatecznego rozwiązania.⁴⁹ Działalność Biura była jednak kontynuowana przez zakonspirowaną strukturę – Zawiązek Sztabu Głównego,⁵⁰ z którą podobnie jak z BPlan. również związani byli gen. Wiśniowski (był m.in.: szefem sztabu wojsk lądowych Zawiązka oraz koordynatorem prac organizacji wojskowych na emigracji) oraz płk Demel.⁵¹

się sytuacją panującą w kraju, zapoznając się z raportami organizacji podziemnych przesyłanych z Polski. Bargiełowski, *Po trzykroć pierwszy*, 33–35, 45–51.

⁴⁷ Po powrocie z misji w czerwcu 1947 r. Wolff przekazała materiały wywiadowcze płk. Demelowi, jak pisał Bargiełowski: „po otrzymaniu służbowego sprawozdania oraz listu od Wollfówny, udaje się płk Demel do Londynu, gdzie przeprowadza narady z generałami Tokarzewskim i Wiśniowskim”; *ibid.*, 203.

⁴⁸ Małgorzata Ptasieńska, „Na emigracyjnym bruku. Z myślą o wolnej Polsce. Powojenne losy gen. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza (1945–1964),” w *Generał Michał Tokarzewski-Karaszewicz pierwszy dowódca konspiracji*, red. Michał Polak (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2020), 95–96.

⁴⁹ Kozicki, „Struktury organizacyjne i formy pracy emigracyjnego wywiadu wojskowego w latach 1945–1955 (wybrane przykłady),” w *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze. (AK-NIE-DSZ-WIN, PSZ)*, red. Mariusz Bechta (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2016), 411–413; Witold Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 2 (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2017), 133–134.

⁵⁰ Po rozwiązaniu BPlan. około połowy 1949 r. jego szef płk Demel po opuszczeniu ekspozytury w Belgii udał się do Londynu, gdzie dołączył do Zawiązka Sztabu Głównego (dalej: ZSG), powołanego po wojnie ściśle zakonspirowanego organu podlegającego bezpośrednio gen. Andersowi. Składał się z ok. 20 oficerów, którzy mieli za zadanie przygotować plany ponownej mobilizacji w razie wybuchu III wojny światowej poprzez: rozpracowanie struktur i organizacji wojska w PRL; opracowanie metod działania w celu skłonienia żołnierzy oraz całych formacji WP do przejścia na stronę Zachodu; Andrzej Zaćmiński, „Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945–1954),” *Dzieje Najnowsze* nr 4 (1999): 46.

⁵¹ Z ZSG byli związani także gen. Anders, gen. Tadeusz Bór-Komorowski, gen. Antoni Chruściel, gen. Stanisław Kopański czy płk Stanisław Gano. ZSG posiadał dwie sekcje analityczno-wywiadowcze działające do drugiej połowy lat pięćdziesiątych. Pierwszą z nich prowadził ppłk dypl. Leon Bittner, a zajmowała się ona koordynacją delegatów ZSG, którzy działali w roli emisariuszy organizacji w różnych państwach, wśród nich były m.in.: Francja, Szwecja, USA, Argentyna, Australia, Belgia, Holandia, Włochy, Niemcy (zachodnia część okupacyjna). Zadaniem delegatów było: zbieranie informacji o sytuacji Polaków przebywających za granicą; koordynacja, wspieranie i doradzanie lokalnym kołom Stowarzyszenia

Prawdopodobną, wydaje się także, możliwość, iż gen. Odzierżyński jako świeżo mianowany (7 kwietnia 1949 r.) szef resortu spraw wewnętrznych, miał ambicję budowy własnego ośrodka wywiadowczego, jak miało to miejsce w przypadku jego poprzednika – ministra Zygmunta Berezowskiego, który rozbudowywał własny system pozyskiwania informacji z kraju (pracujący głównie na rzecz Stronnictwa Narodowego).⁵² Tezę tę wzmacnia dodatkowo fakt, iż w ostatniej rozmowie przed wylotem Czaykowskiego do Polski Odzierżyński żalił się mu, że „nie otrzymał wszystkich kontaktów na zorganizowane przez Berezowskiego siatki w kraju”.⁵³ Po tym jak Odzierżyński został mianowany premierem rządu RP (25 września 1950 r.), obowiązek kontaktu z Czaykowskim wziął na siebie jego następca na stanowisku ministra spraw wewnętrznych Hryniewski. W kwestiach technicznych misji miał pomagać mu płk Władysław Bortnowski, przez którego przesyłane były Czaykowskiemu niezbędne dokumenty oraz radiostacje. Czaykowski dowiedział się o tym na początku 1951 r., o czym pisał w oświadczeniu datowanym na 27 sierpnia 1951 r.: „otrzymałem list od gen. Odzierżyńskiego, o zmianie mego kierownictwa pod względem personalnym z rozdzielnikiem, że wytyczne polityczne będą otrzymywał od Jerzego Hryniewskiego, a sprawami pomocy technicznej organizacji łączności, pomocy w postaci dokumentów – będzie kierował ppłk. Bortnowski, o którym w listach fotografowanych będzie mowa jako o «Jasińskim»”.⁵⁴

W ostatnim etapie działalności siatki Czaykowskiego (na początku 1951 r.) sprawę kontaktu przejął ośrodek wywiadowczy występujący w opracowaniach oraz aktach śledztwa MBP jako „ośrodek wywiadu morskiego”, którego działalność zostanie opisana w dalszej części artykułu. Co ciekawe, na łamach notatki z 27 sierpnia 1951 r. sporządzonej przez Czaykowskiego

Polskich Kombatantów, a także kontakty z obcymi służbami wojskowymi czy wywiadowczymi. Drugą sekcję wywiadu ZSG prowadzili ppłk dypl. Stanisław Jachnik oraz mjr dypl. Włodzimierz Kasprowicz, miała ona za zadanie prowadzić pracę analityczną dotyczącą sytuacji wewnętrznej w PRL (kwestie związane z wojskiem, sowietyzacją państwa, obozów pracy), a także innych krajów bloku wschodniego na podstawie dostępnych publikowanych oraz pozyskanych źródeł. Konsekwencją tych prac były obszerne elaboraty i raporty tłumaczone na język angielski celem przedstawienia ich służbom państw zachodnich; Suchcitz, „Z historii polskiego wywiadu na emigracji 1945–1958 «Trwać, Wytrwać i Potrwać» (ppłk dypl. Leon Bortnowski),” w *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności II SG WP*, t. 7, red. Dubicki (Łomianki: Wyd. LTW, 2017), 26–29.

⁵² Robert Zapart, „Służby informacyjne Władz II RP na Uchodźstwie po zakończeniu II wojny światowej. Szkic historyczno-prawny,” w *Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. Leszek Pawlikowicz i Zapart (Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014), 82.

⁵³ AIPN, MSW, 0330/181/4, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 3 XII 1951 r., Warszawa, 278.

⁵⁴ Ibid., Oświadczenie Andrzeja Czaykowskiego z 27 VIII 1951 r., Warszawa, 30.

na potrzeby śledczych już po jego aresztowaniu wyjaśnił, iż swoich mocodawców określał zbiorczo mianem „centrali” rozumianej przez niego jako ośrodek dyspozycyjny, z jakim był związany, w czasie swojej pracy konspiracyjnej na terenie kraju.⁵⁵

Do Polski „Garda” przyleciał 29 lipca 1949 r. samolotem rejsowym Londyn–Praga–Warszawa dzięki podrobionym papierom.⁵⁶ Wkrótce po przybyciu do kraju zorganizował sobie lokum (w krakowskim mieszkaniu przy ul. Łobzowskiej 43), z którego zarządzał coraz bardziej rozrastającą się siatką współpracowników i informatorów. Czaykowski był o tyle w komfortowej sytuacji, iż nie musiał od podstaw budować sieci współpracowników, ponieważ od początku dysponował ideowo zaangażowanymi osobami, w tym przypadku członkiniami PTT,⁵⁷ które w większości miały doświadczenie wojskowe wyniesione z czasów działalności w konspiracji niepodległościowej w SZP-ZWZ-AK. Trzon komórki „Gardy” stanowiły jego ciotki: Zofia Wieszczycka, Stefania Siewierska, Wanda Kryńska oraz przyjaciółka rodziny – Sylwia Rzeczycka.⁵⁸

⁵⁵ Ibid., 29.

⁵⁶ Paszport zagraniczny uzyskano dla niego od byłego palacza Ambasady RP w Londynie, ożenionego z Angielką, który sprzedął dokument, ponieważ nie zamierzał już wrócić do kraju; *ibid.*, 0330/181/17, Raport „Śledczy” dot. Czaykowskiego Andrzeja z 25 września 1951 r., Warszawa, 190; 0192/412/1, List dyrektora Departamentu I MBP płk. Stefana Antosiewicza do dyrektora Departamentu VII MBP z 10 września 1951 r., Warszawa, 75.; 0330/181/4, Odpis listu dyrektora Dep. Śledczego MBP płk Józefa Różańskiego do dyrektora Dep. I MBP płk Stefana Antosiewicza, b.m., b.d., 368.

⁵⁷ Chodzi tu o polskie stowarzyszenie zarejestrowane w 1921 r. będące odnogą międzynarodowego ruchu powstałego w 1875 r. z inicjatywy Rosjanki Heleny Bławatskiej (1831–1891). Teozofię można określić mianem synkretycznego nurtu filozoficzno-religijno-społecznego łączącego doświadczenia spirytystyczne oraz elementy wiedzy tajemnej, w tym alchemii oraz astrologii. Początkowo Towarzystwo Teozoficzne przyjęło zasady organizacyjne masonerii z systemem stopni wtajemniczenia wraz z odpowiednimi rytami (został on później porzucony) oraz zasadą tajności zgromadzeń, co miała gwarantować przysięga ustanowiona w 1876 r. Założycielami PTT byli między innymi pisarka i działaczka społeczna Wanda Dynowska oraz filozof Jerzy Znamierowski. Do organizacji w 1922 r. dołączył jej najbardziej znany członek – gen. Tokarzewski-Karaszewicz. Zob. Jeffrey D. Lavoie, *The Theosophical Society: The History of a Spiritualist Movement* (Boca Raton: Brown Walker Press 2012), 18; James A. Santucci, „Theosophical Society,” w *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, red. Wouter J. Hanegraaff (Leiden-Boston: Brill Publishers, 2006), 1115–1120; Izabela Trzcińska, Agata Świerżowska i Józef Szymeczek, „Z dziejów polskiej teozofii,” w *Polskie Tradycje Ezoteryczne 1890–1939*, t. 1, *Teozofia i Antropozofia*, red. Monika Rzeczycka i Trzcińska (Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), 83–87.

⁵⁸ Zofia Wieszczycka (ur. 1891 – zm. 1963) – działaczka PTT, wolnomularka, członkini loży „Orzeł Biały” oraz loży „Radosna Przyszłość”. Przed wojną zamieszkiwała w 150-hektarowym majątku Skłęczki (koło Kutna). W 1940 r. przyjechała do Warszawy i zamieszkała w lokalu przy ul. Mokotowskiej 12. W 1943 r. przeniosła się do podwarszawskiej Choszczówki, a następnie do Boernerowa; Ludwik Hass, *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1999. Słownik*

Charakter materiałów pozyskanych przez Czaykowskiego został już omówiony przeze mnie wraz ze Zbigniewem Łagoszem na łamach wspomnianego już artykułu: „Major Andrzej Czaykowski i «Szpiegowska Siatka Teozofów» w dokumentacji Urzędu Bezpieczeństwa”.⁵⁹ Warto jednak przytoczyć, że podczas swojej działalności pozyskiwał informacje od byłych wojskowych (płk. Ludwika Zycha, członka PTT oraz szefa Sztabu Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1947, czy kpt. Jerzego Łyżwy, zastępcy ppłk. Romana Paszkowskiego w Wojskowym Wydziale Spraw Zagranicznych w ramach Oddziału II w latach 1946–1947) oraz osób umiejscowionych blisko ośrodków władzy (m.in. Niny Andrycz). Jego ustalenia stały się podstawą wielu krótkich meldunków (w czasie śledztwa bezpieki ich liczbę „Garda” oszacował na ok. 100) oraz 14 obszerniejszych

biograficzny (Warszawa: Oficyna wydawnicza Rytm, 1999), 531; AIPN, MSW, 0192/412/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Kryńskiej Wandy z 5 V 1952 r., Warszawa, 329.

Stefania Siewierska (ur. 1897 – zm. 1988) – członkini PTT, córka urzędnika Romana Głuskiego – pracownika Komitetu Opieki nad Uchodźcami w Mińsku. W 1917 r. z powodu gruźlicy wyjechała w celu podreperowania zdrowia na Krym. W 1919 r. wraz z rodziną zamieszkała w Białej Podlaskiej. Dwa lata później Stefania wyszła za porucznika, pracownika Wojskowego Instytutu Geograficznego Stefana Siewierskiego i zamieszkała w Warszawie. Około 1926 r. została członkinią PTT. W czasie okupacji działała w SZP, ZWZ oraz AK pod ps. „Staszka” (gdzie doszła do stopnia porucznika), początkowo w komórce finansowej. Uczestniczyła także w akcji pomocy Żydom. W 1944 r. w trzecim dniu powstania dostała się do niemieckiej niewoli, po czym uciekła do Milanówka. Po wojnie przeniosła się do mieszkania przy ul. Sarego 19 i pracowała w bibliotece UJ; Hass, *Wolnomularze*, 448; AIPN, MSW, 0330/181/6, Protokół przesłuchania podejrzanego Siewierskiej Stefanii z 30 XI 1951 r., Warszawa, 295–298.

Wanda Kryńska (ur. 1889 – zm. 1978) – jako jedyna ze współpracownic Czaykowskiego nie miała związków z PTT. Do 1911 r. zamieszkiwała w majątku swoich rodziców na Litwie, następnie przeniosła się do Warszawy, gdzie do 1920 r. pracowała w towarzystwie ubezpieczeń. W 1939 r. po wkroczeniu Niemców zamieszkała u swojej siostry H. Czaykowskiej. W czasie powstania warszawskiego przebywała w mieszkaniu swojej siostrzenicy Wandy Czaykowskiej, następnie wraz z ludnością cywilną została wywieziona do obozu w Pruszkowie. Po 1945 r. znalazła zatrudnienie początkowo jako sekretarka w fabryce w Milanówku, następnie od 1950 r. w Państwowym Ognisku Kultury Plastycznej w Grodzisku Mazowieckim; AIPN, MSW, 0330/181/5, Notatka informacyjna dot. wyników śledztwa i prac operacyjnych w sprawie zlikwidowanej siatki szpiegowskiej Czaykowskiego Andrzeja z 23 VIII 1951. Opracowanie wspólne Departamentu Śledczego i Departamentu I MBP, Warszawa, 47.

Sylwia Rzeczycka z domu Heydukiewicz vel Hejdukiewicz (Hajdukiewicz) (ur. 1897 – zm. 1981) – córka pułkownika armii carskiej, a następnie gen. dyw. WP Edwarda Hejdukiewicza – przyjaciela gen. Tokarzewskiego-Karaszewicza, żona kpt. Konstantego Rzeczyckiego poległego w 1920 r. W czasie okupacji należała do SZP, ZWZ oraz AK. Była zaangażowana w pomoc Żydom w organizacji Żegota. Uczestniczyła w powstaniu warszawskim jako łączniczka w batalionie „Oaza” (V Obwód Warszawskiego Okręgu AK – 5 Rejon), po upadku którego została wywieziona do obozu Rosengarten. Została stamtąd zwolniona ze względu na zły stan zdrowia. Po wojnie osiadła w Krakowie, gdzie mieszkały jej siostry; *ibid.*, 0330/184/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Rzeczyckiej Sylwii z 11 I 1947 r., Warszawa, 46.

⁵⁹ Krok i Łagosz, „Major,” 88–110.

raportów sporządzanych przez niego oraz jego współpracowników za pomocą pisma utajonego oraz zdjęć przesyłanych w specjalnie przygotowanych do tego celu książkach. W późniejszym okresie Czaykowski korzystał z systemu zorganizowanych dla niego martwych skrzynek, na które zostały mu wysłane radiostacje nadawczo-odbiorcze (mające mu w przyszłości służyć do bardziej swobodnego kontaktu z Londynem), co stało się zresztą pośrednio przyczyną dekonspiracji jego siatki.

„Resort morskiego ośrodka wywiadowczego” i kulisy rozbicia siatki Czaykowskiego

Do rozbicia siatki wywiadowczej przyczynił się tajny współpracownik MBP o pseudonimie „Robert”. W aktach dotyczących rozpracowania, śledztwa, a także przebiegu rozprawy sądowej Czaykowskiego i jego współpracowników nie ujawniono jego tożsamości. Jak informowała notatka z 16 kwietnia 1952 r.:

„W końcu 1950 r. nasz agent ps. «Robert» pływający na statku utrzymującym stałą komunikację morską między Gdynią a Londynem, został zawerbowany w Londynie do pracy wywiadowczej przez szefa wywiadu **resortu morskiego ośrodka wywiadowczego**⁶⁰ [wyróż. – T.K.] przy tzw. «emigracyjnym rządzie londyńskim» [...]. Wykonując, w uzgodnieniu z nami zadania wywiadowcze polecane przez Ostrowskiego, ag[ent] «Robert» m.in. przywiózł do kraju dwa kompletne aparaty nadawczo-odbiorcze, które zgodnie z poleceniem ośrodka wywiadowczego zostały na oznaczone martwe skrzynki, poddano dokładnej obserwacji zewnętrznej, w toku której ustalono kilku członków działającej w Polsce siatki szpiegowskiej».⁶¹

Wspomnianym resortem kierował przedwojenny oficer Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego mjr Rudolf Płoczek, który znany był pod pseudonimami „Kaczmarek” oraz „Jerzy Ostrowski”.⁶² Według danych MBP

⁶⁰ „Resort morskiego ośrodka wywiadowczego” był nazwą używaną przez śledczych na potrzeby rozpracowania pojedynczych informatorów oraz siatek szpiegowskich rekrutowanych przez członków organizacji wywiadowczej zbliżonej do kręgów emigracyjnych.

⁶¹ AIPN, MSW, 0192/412/1, Notatka dot. śledztwa wobec siatki A. Czaykowskiego z 16 IV 1952, Warszawa, 264–265.

⁶² Rudolf Płoczek vel „Jerzy Ostrowski” (ur. 1905 – zm. 1956) – jako nastolatek był zaangażowany w działalność Polskiej Organizacji Wojskowej w rejonach Stanisławowa. Absolwent Szkoły Kawalerii w Grudziądzu. Służył kolejno w: 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich, Pułku „Głębokie” (w ramach Korpusu Ochrony Pogranicza), 22 Pułku Ułanów Brygady Kawalerii „Brody”. Od marca do czerwca 1939 r. pracował jako referent w Ekspozyturze nr 4 Oddz. II w Katowicach. Następnie przebywał w delegaturze w Ostrowie Wielkopolskim jako oficer wywiadowczy. Od 1 do 6 września służył na placówce wywiadowczej Ekspozytury nr 6

od czasu zakończenia wojny prowadził działalność wywiadowczą przeciwko Polsce. Miało się to przejawiać między innymi w nieudanej próbie ulokowania jego znajomego z przedwojennego Oddziału II w attachacie wojskowym ambasady Polski Ludowej w Londynie jako swojego agenta.⁶³ W działaniach wywiadowczych Płockowi pomagał jego przyjaciel, marynarz – polski emigrant Aleksander Guluk.⁶⁴

w Łodzi. Ewakuowano go na rozkaz szefa Oddz. II przez Brześć nad Bugiem. 10 września dołączył do Szefostwa Oddz. II Frontu Południowego w Torczynie, po czym przebił się do Lwowa, gdzie do 17 września prowadził działalność w ramach wywiadu ofensywnego. Po opuszczeniu miasta udał się na Węgry, gdzie został internowany. Po uzyskaniu paszportu w Konsulacie RP w Budapeszcie przebił się do Francji. Na początku 1940 r. dostał przydział w dywizjonie kawalerii zmotoryzowanej jako kwatermistrz. Po kapitulacji Paryża Płock przedostał się do Wielkiej Brytanii i trafił do 10 Oddz. Rozpoznawczego. W 1942 r. wyjechał do Cambridge na kurs przesłuchiwania jeńców. Od 12 IX 1941 r. był kierownikiem Referatu Kontrwywiadowczego Ofensywnego w Wydziale Wywiadowczym w Oddziale Informacyjno-Wywiadowczym Sztabu Naczelnego Wodza. Na stanowisku kierownika Referatu Kontrwywiadu Ofensywnego pozostawał do 27 III 1946 r. Następnie służył jako referent w Oddziale Wywiadu Obronnego SG, zaś od 7 lipca pracował w Komisji Dokumentacyjnej SG. We wrześniu 1946 r. wstąpił do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia, skąd zwolniono go we wrześniu 1948 r. Po wojnie Płockowi do Londynu udało się sprowadzić swoją rodzinę – żonę oraz dwójkę dzieci; *ibid.*, 0192/260/1, Notatka służbowa dot. Płocka Rudolfa sporządzona na podstawie teczek personalnej sprzed 1939 r. z Centralnego Archiwum MBP z lipca 1954, Warszawa, 50–51; Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie wywiadu*, 1:230; Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945* (Warszawa: „Mores”, 1995), 239–241.

⁶³ Okazało się, że był jednak informatorem bezpieki o pseud. „Remiszewski”. Jak odnotowano w notatce służbowej MBP: „Próby ulokowania agentury wewnątrz placówek wywiadowczych Polski ludowej w Londynie, mogły się wiązać z jego aktywnością w założonej w marcu 1945 r. komórce wywiadowczej na kraj o kryptonimie «Hel», która przejęła częściowo rolę zlikwidowanego Oddziału VI Naczelnego Wodza, o co podejrzewała go bezpieka”; AIPN, MSW, 0192/260/2, Streszczenie materiałów dot.: Płock Rudolf z 15 III 1958 r., Gdańsk, 154.

⁶⁴ Aleksander Guluk (ur. 1907 – zm. 1981) – w pierwszej połowie lat trzydziestych zamieszkał wraz ze swoją żoną Heleną w Gdyni, gdzie wychowywali dwóch synów. Pracował tam jako urzędnik w Porcie Wojennym. W czasie okupacji Gulukowie prowadzili sklep kolonialny, według informacji bezpieki oboje mieli podpisać volkslistę. Około 1943 r. Gulukowi udało się ukryć na szwedzkim statku i przedostać wraz z dwoma innymi marynarzami do Szwecji, skąd przepłynął do Londynu. Halina Guluk, która pozostała w kraju w 1944 r., była zaangażowana w organizowanie skrzynek kontaktowych dla zrzuconego do kraju w nocy z 19 na 20 V 1944 r. emisariusza władz cywilnych emigracyjnego rządu polskiego Franciszka Klima ps. „Dysk”. Krótco po wojnie Guluk pracował w ramach międzynarodowej organizacji Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA) na terenie Niemiec, dzięki czemu udało mu się przenieść swoją rodzinę (żonę oraz dwóch synów) do Wielkiej Brytanii; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych (dalej: WUSW w Gdańsku), 00118/814, Doniesienie źródła: „Żukowski” z 18 VII 1951 r., b.m., 7; Agencyjne doniesienie źródła: „Beniowski” nt. Guluka z 27 IX 1951 r., Gdynia, 15–16; AIPN, MSW, 00945/2446, Notatka dot. współpracownika ośrodka wywiadowczego w Londynie Guluka Aleksandra z 20 VIII 1955 r., Warszawa, 36; Waldemar

W późniejszym okresie (od 1950 r.) „Ostrowski” prowadził także werbunek wśród marynarzy Polskiej Marynarki Handlowej (dalej: PMH), którzy dostarczali mu informacji z kraju. Podkreślny, że podobne zadania miała założona po marcu 1945 r. emigracyjna komórka wywiadowcza na kraj o kryptonimie „Hel”, założona we współpracy ze stroną brytyjską, która przejęła częściowo zadania zlikwidowanego Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza. Werbowwała ona agentów spośród Polskich repatriantów oraz uciekinierów z kraju. Rolę „Helu” po jego zlikwidowaniu z końcem 1946 r. przejął utworzony przez ówczesnego Naczelnego Wodza gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, premiera Tomasza Arciszewskiego, wicepremiera Berzowskiego na jesieni 1946 r. Komitet do spraw Kraju działający pod kryptonimem „Zbiornica”.⁶⁵ Komitet był pośrednikiem pomiędzy ośrodkami zorganizowanymi przez poszczególne koła emigracji wojskowej i cywilnej a naczelnymi władzami RP oraz służbami brytyjskimi. Być może pozyskiwanie informatorów wśród marynarzy przez Płocka mogło być realizowane właśnie w ramach jego działalności.

Użyta przez bezpiekę nazwa „resort morskiego ośrodka wywiadowczego” była terminem czysto technicznym i odnosiła się właśnie do rodzaju pozyskiwanej przez Płocka oraz Guluka agentury składającej się w większości z marynarzy. Nie będziemy skupiać się na działalności ich poszczególnych informatorów, co zasługiwałoby na osobne opracowanie. Przyjrzymy się natomiast metodologii pracy „ośrodka” oraz głównym kierunkom pozyskiwania przez niego danych.

Jak informowali w korespondencji do Naczelnika Wydziału I Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku – dyrektor Departamentu I MBP płk Stefan Antosiewicz oraz zastępca dyrektora Departamentu VIII MBP mjr Czesław Radziukiewicz z 1954 r.: „Ośrodki wywiadowcze państw kapitalistycznych w swojej wrogiej działalności przeciwko Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w poważanej mierze wykorzystują oficerów i marynarzy Polskiej Marynarki Handlowej”. Autorzy zauważyli, że warunki pracy marynarzy w PMH stwarzają dogodną okazję do ich werbunku przez zagraniczne ośrodki wywiadowcze. Antosiewicz oraz Radziukiewicz postrzegali załogę statków PMH pod kątem kontrwywiadowczym jako wyrwę w systemie bezpieczeństwa informacyjnego Polski ludowej. Do walki z informatorami zalecali w pierwszej kolejności werbunek agentury spośród marynarzy, a także przewerbowanie („odwrócenie”) informatorów już

Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2003), 95–96; Karolina Grodziska, *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, t. 1 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1995), 313.

⁶⁵ Bagiński, *Wywiad cywilny*, 2:130.

pozyskanych przez wrogie ośrodki wywiadowcze, co było dość powszechną praktyką.⁶⁶ Co ciekawe, działalność „Ostrowskiego” przedstawiono w późniejszych opracowaniach resortowych jako modelowy przykład aktywności „ośrodka wywiadowczego państw kapitalistycznych”. Świadczy o tym streszczenie materiałów autorstwa starszego oficera operacyjnego Wydziału II Służby Bezpieczeństwa kpt. Leona Koprowskiego – w którym znalazła się analiza i opis metod werbunkowych Płocka wśród marynarzy i osób wyjeżdżających służbowo do krajów kapitalistycznych (przede wszystkim do: Anglii, Niemiec Zachodnich i Francji).⁶⁷

Oficjalnie po wojnie Płock zajmował się swoją firmą fotodrukarską w Londynie,⁶⁸ zaś Guluk jako kupiec żył z handlu z marynarzami PMH. Nie wiadomo dokładnie, kiedy i w jakich okolicznościach „Ostrowski” rozpoczął swoją współpracę z Gulukiem. Według relacji „odwróconych” informatorów-marynarzy złożonych przez nich bezpiecze pozostawali oni w serdecznych, przyjacielskich stosunkach, a młodszy zaledwie o dwa lata Guluk miał traktować Płocka jako swego mentora.⁶⁹ Do kontaktu z pozyskanymi informatorami używali prywatnego mieszkania Guluka w Londynie (11 Elliot Road). Ponadto adres ten wykorzystywany był jako skrzynka kontaktowa dla korespondencji wysyłanej przez „agentów ośrodka” z kraju.⁷⁰ Informatorzy i współpracownicy Płocka „odwrócen” przez bezpiekę donosili, iż chciał od nich pozyskać informacje dotyczące m.in.: sowieckich jednostek morskich stacjonujących w Gdyni; sprzętu wojskowego na terenie kraju; sposobu kontroli dokumentów przez Wojsko Ochrony Pogranicza (dalej: WOP) przy przekraczaniu granicy; wyposażenia portu wojennego w Świnoujściu; rodzaju ładunków, które wpływały do portów oraz metod szkolenia marynarzy PMH.⁷¹

⁶⁶ AIPN, MSW, 0330/274/9, Korespondencja do Naczelnika Wydziału I WUBP w Gdańsku Dyrektora Dep. I MBP płk. Stefana Antosiewicza oraz zastępcy dyrektora Dep. VIII MBP mjr. Czesława Radziukiewicza z 1954 r., Warszawa, 27–30, 59–61.

⁶⁷ Ibid., 0192/260/2, Streszczenie materiałów dot.: Płock Rudolf z 15 III 1958 r., Gdańsk, 154.

⁶⁸ Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie wywiadu*, 1:233.

⁶⁹ Jak donosił 15 II 1955 r. marynarz i informator o ps. „Górski”: „On Guluk Rudolfa uważa za ojca – gdyż jest on dla niego dobry”; AIPN, MSW, 0192/260/2, Agencyjne doniesienie źródła: ag. „Górski” dot. Guluka z 15 II 1955 r., b.m., 85.

⁷⁰ Ibid., 0192/260/1, Zaświadczenie dyr. Gabinetu Przewodniczącego Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego płk. Michała Drzewieckiego z 15 IX 1955 r. dot. punktu kontaktowego ośrodka wywiadu angielskiego, Warszawa, 72.

⁷¹ Według analizy materiałów dotyczących Płocka opracowanej przez Wydział II Departament II MSW z 30 XI 1961 r. jego zainteresowania: „sprowadzały się głównie do informacji z dziedziny wojskowej (jednostki polskie i radzieckie) oraz ekonomiki Kraju. Ponadto interesowały go porty, nabrzeża, lotniska, mosty itp. Pracę swą z siecią opierał w zasadzie na kontakcie bezpośrednim – wykorzystując przyjazdy agentury do państw zachodnich, a tylko na wszelki wypadek, gdyby kontakt bezpośredni został zerwany – wyposażał każdego z agentów w kalkę i wywoływał zapoznając uprzednio agenta z techniką posługiwania się tym środkami”;

„Odwrócenii” informatorzy przekazywali ośrodkowi w Londynie podsuwane przez bezpiekę informacje o dużym stopniu ogólności, bez jakiegokolwiek znaczenia strategicznego ani istotnych szczegółów. Poza pozyskiwaniem od nich danych Płock wykonywał pozyskanych do współpracy marynarzy do przesyłania paczek oraz korespondencji do Polski. W przypadku Guluka oprócz zapewniania „Ostrowskiemu” zaplecza do werbowania informatorów wykorzystywał swoją działalność „wywiadowczą” do zarobku, handlując z polskimi marynarzami walutą oraz towarami deficytowymi (m.in.: lekami, kosmetykami, butami, pończochami oraz w szczególności spadochronami). Biznes ten chciał ograniczyć Płock, który żądał, aby wszelkie transakcje w portach były załatwiane z ostrożnością, by uchronić ewentualnych agentów przed szykanami ze strony władz polskich.⁷²

Jan Miler czyli agent „Robert”

Jednym ze współpracowników Płocka, który bezpośrednio przyczynił się do dekonspiracji Czaykowskiego oraz jego komórki, był marynarz, agent bezpieki o ps. „Robert” – Jan Miler.⁷³ W 1948 r. został zwerbowany przez

ibid., 01178/790, Agencyjne doniesienia dot. Rudolfa Płocka oraz Aleksandra Guluka, Szczecin, Warszawa, 21 X 1953 r., 16 IV 1954 r., 12 XII 1955 r., 29–31, 41–44, 255; 0192/260/1, Analiza materiałów dot. Rudolfa Płocka autorstwa starszego oficera operacyjnego Wydziału II, Departamentu II MSW, Zbigniewa Pochecia, z 30 XI 1961 r., Warszawa, 137.

⁷² Ibid., 0192/260/1, Analiza materiałów dot. Rudolfa Płocka autorstwa starszego oficera operacyjnego Wydziału II, Departamentu II MSW, Zbigniewa Pochecia, z 30 XI 1961 r., Warszawa, 137.

⁷³ Jan Miler (ur. 1921 – zm. ?) – od 1934 r. uczęszczał do szkoły podstawowej w Wolsztynie. W 1939 r. zdał małą maturę, tego samego roku w sierpniu wstąpił ochotniczo do formacji Obrony Narodowej w swoim rodzinnym mieście. Po reorganizacji swojej jednostki trafił do I pułku artylerii ciężkiej w Modlinie. W czasie wojny obronnej brał udział w walkach pod Zawierciem, Kołem oraz Garwolinem, gdzie został ranny. Skierowano go do szpitala w Mińsku Mazowieckim, skąd przewieziono go do obozu dla jeńców wojennych koło Królewca, gdzie zwolniono go 24 X 1939 r. Następnie powrócił do rodzinnego Wolsztyna i przystąpił do pracy na kolei jako robotnik. W kwietniu 1940 r. został wywieziony na roboty do Niemiec, gdzie pracował na roli. Udało mu się uciec we wrześniu 1940 r., następnie powrócił do Wolsztyna i podjął pracę w niemieckiej mleczarni. W maju 1945 r. rozpoczął służbę w milicji obywatelskiej. Jeszcze w czasie służby w MO związał się na krótko z bliżej niezidentyfikowaną organizacją mającą działać pod szyldem AK. Była ona złożona z kilku funkcyjniejszych komendy milicji w Wolsztynie, a jej działalność polegała przede wszystkim na zbieraniu broni palnej z lokalnych pobojoisk i magazynowaniu jej. W lipcu 1945 r. Miler odszedł z milicji i przestał angażować się w działalność podziemną, przygotowując się na egzaminy do Państwowej Szkoły Morskiej w Gdyni. Był członkiem PPR, a później PZPR, w dokumentacji MBP widniał jako sekretarz podstawowej organizacji partyjnej na statku i był określony mianem „jednego z lepszych aktywistów”; ibid., 0192/626/2, Notatka informacyjna w sprawie Jana Milera z września 1955 r., Warszawa, 96; 0330/274/4, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Milera z 14 VI 1955 r., Warszawa, 170–171.

organy MBP w celu zbierania informacji o członkach załogi statków PMH jako współpracownik o pseudonimie „R-17”. Dwa lata później został wprowadzony do rozpracowywania ośrodka wywiadowczego w Londynie jako agent bezpieczeństwa o pseud. „Robert”. Miler poznał Guluka w pierwszej połowie 1950 r., pływając na statku „Czech” kursującym na linii Gdynia – Londyn. Początkowo ich znajomość ograniczała się, podobnie jak w przypadku innych marynarzy PMH, do kwestii związanych z handlem. W lipcu 1950 r. Guluk po raz pierwszy zaproponował Milerowi szmuglowanie do kraju „bibuły” (emigracyjnej prasy polskiej wydawanej w Wlk. Brytanii) oraz korespondencji, na co ten wyraził zgodę w zamian za wynagrodzenie. W późniejszym czasie przewoził także środki pieniężne z kraju i do kraju od wskazanych przez Guluka osób.⁷⁴ Z Płockiem, który został „Robertowi” przedstawiony jako „Jerzy Ostrowski”, zetknął się po raz pierwszy w listopadzie 1950 r. Miler zeznał później podczas przesłuchań:

„w Londynie handlarz Guluk, z którym się stykałem, zaproponował mi rozmowę z jednym jego znajomym, który chce się ze mną spotkać. Na propozycję Guluka wyraziłem zgodę. Jak się okazało osobnik ten, czekał już w jednym z barów, gdzie zaprowadził mnie Guluk. Guluk odszedł a osobnik, który chciał ze mną rozmawiać poprosił, bym szedł za nim w pewnej odległości. Wszedłem za nim do restauracji w pobliżu London Bridge. [...] osobnik ten przedstawił się jako Ostrowski Jerzy mówiąc, że jest przedstawicielem wywiadu Andersa i chce ze mną porozmawiać na temat współpracy i że po rozmowie nie obowiązuje mnie wyrażenie zgody na współpracę. W trakcie rozmowy Ostrowski oświadczył, że idzie mu o informacje ze wszystkich dziedzin gospodarki polskiej i z dziedziny wojskowości, że za udzielone informacje będę otrzymywał wynagrodzenie, a na spotkaniach instrukcje. Ostrowskiemu powiedziałem, że zastanowię się nad jego propozycją i dam mu odpowiedź.”⁷⁵

Po ponownym spotkaniu z bezpieczeństwem Miler uzyskał zgodę swojego oficera prowadzącego na współpracę z „Ostrowskim” oraz jego ośrodkiem wywiadowczym.⁷⁶ „Robert” za swoją działalność wywiadowczą dla Płocka miał być nagradzany finansowo. Pierwszymi zadaniami zleconymi Milerowi przez „Ostrowskiego” było pozyskanie dla niego danych wywiadowczych. Według notatki naczelnika Wydziału II Departamentu I kpt. Zbigniewa

⁷⁴ Były to środki pieniężne przekazywane dla rodzin przez osoby pozostające na stałe na emigracji w Wielkiej Brytanii; *ibid.*, 0192/412/9, Raport w sprawie Martyńskiej Jadwigi figurantki sprawy krypt. „Koral” z 31 VII 1952 r., Warszawa, 23; 0192/626/2, Notatka służbowa na postawie materiałów znajdującej się w teczce roboczej agenta „Roberta” z 17 VI 1955 r., Warszawa, 50.

⁷⁵ *Ibid.*, 0330/274/4, Protokół przesłuchania podejrzanego Milera Jana z 10 VI 1955 r., Warszawa, 158.

⁷⁶ *Ibid.*, Protokół przesłuchania podejrzanego Milera Jana z 27 VI 1955 r., Warszawa, 189.

Dybały z 13 listopada 1951 r. zatytułowanej „Wykaz zadań jakie ag[ent] «Robert» otrzymał z ośrodka wywiadu angielskiego z siedzibą w Londynie w okresie od 31 X 50 – 10 XI 51 r.” miały one dotyczyć informacji na temat: dowodów osobistych; rejonowych komend uzupełnień (dalej: RKU) (w tym: poszczególnych jednostek RKU, obwieszczeń mobilizacyjnych, kart imiennych rezerwistów, rozdzielników poborowych, wzorów pieczętek jednostek RKU, dokumentów wojskowych RKU); jednostek wojskowych stacjonujących na terenie Trójmiasta; pracy aparatu kulturalno-oświatowego; stoczni morskich działających na terenie kraju; przebiegu kontroli celnej oraz jednostek chińskich stacjonujących w porcie w Gdyni.⁷⁷

Jak opisano w aktach ze śledztwa, przekazywał za wiedzą bezpieki Płockowi specjalnie przygotowane szczątkowe informacje: „osk[arżony] Miler otrzymał zezwolenie na przekazywanie Ostrowskiemu [Płockowi – przyp. T.K.] pewnych kontrolowanych bądź też przygotowanych przez Organa B[ezpieczeństwa] P[ublicznego] informacji – co podyktowane było koniecznością utrzymania kontaktu oskarżonego z ośrodkiem”.

Według raportów Milera pisanych dla bezpieki z końca 1950 r. jego aktywność była oceniana przez „Ostrowskiego” dobrze, lecz oczekiwał od niego bardziej szczegółowych informacji. W tym celu był przez niego coraz częściej zachęcany do utworzenia własnej siatki współpracowników, którzy pomogliby mu w kompletowaniu danych.⁷⁸ Ponadto w 1951 r. Płock zobligował Milera do stworzenia punktu łączności dla agentów w kraju. „Robert” utworzył go w swoim prywatnym mieszkaniu w Gdyni przy ul. Kilińskiego 9/9, gdzie na co dzień mieszkała jego żona Helena. Z punktu tego korzystał właśnie poprzez swoich współpracowników Andrzej Czaykowski, który znał go pod kryptonimem „Sabina”. Jak zeznał podczas przesłuchania z 18 sierpnia 1951 r.: „W styczniu 1951 r. z Londynu otrzymałem wiadomość o anulowaniu skrzynki przy ulicy Pomorskiej nr 36 w Gdyni, a jednocześnie podana mi została nowa skrzynka – Helena Miller [sic!][...] Na skrzynkę tę miałem kierować książki i listy, skąd miały być one odsyłane do Londynu. Przy tym podano mi hasło, a więc każdy przesłany przeze mnie list na skrzynkę Miller z przeznaczeniem do Londynu miał się zaczynać od słów «Kochana Szunpuchno» [...] dalsza część listu była przeze mnie pisana w tej formie jakby pisała dziewczyna do marynarza”.⁷⁹ Według doniesienia „Roberta” potwierdzonego później podczas przesłuchań przez Czaykowskiego poprzez adres Milera przeszło od lipca 1951 r. do czasu

⁷⁷ Ibid., 0330/274/8, Wykaz zadań ag. „Robert” otrzymał z ośrodka wywiadu angielskiego z siedzibą w Londynie w okresie 31 X 1950 – 10 XI 1951 sporządzony 13 XI 1951 przez naczelnika Wydziału II Departamentu I kpt. Zbigniewa Dybałę, Warszawa, 227–233.

⁷⁸ Ibid., 0330/274/5, Doniesienie Jana Milera [„RF 17”] z 19 XII 1950 r., b.m., 39.

⁷⁹ Ibid., 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 18 VIII 1951 r., Warszawa, 24.

aresztowań w sumie siedem książek, dwa listy i jedna karta pocztowa z ukrytymi wiadomościami (pismo utajone oraz ukryte klisze fotograficzne) do „centrali”.⁸⁰

Na początku 1951 r. Płoczek zlecił Milerowi przewiezienie paczek (w których znajdowały się elementy kompletnej radiostacji) i złożenie ich na zaproponowanej przez niego martwej skrzynce na terenie Gdyni, której odbiorcą był właśnie Czaykowski. W kwietniu 1951 r. „Robert” przywiózł do kraju paczki i złożył je w swojej piwnicy. Na pakunki te natknęła się przypadkowo jego żona. Z tego powodu był zmuszony wtajemniczyć ją w swoją współpracę z organami MBP „polegającą na przemyśle paczek” (początkowo nie zdradził jej, że na zlecenie komunistycznych służb pozorował także współpracę z ośrodkiem wywiadowczym w Londynie).⁸¹ „Robert” poinformował o tym swojego oficera prowadzącego, czego konsekwencją było pozyskanie Heleny Miler przez bezpiekę 27 kwietnia 1951 r. Nadano jej pseudonim „Ela”, a jej werbunek, jak podkreślono w raportach, faktycznie był rezultatem odkrycia przez nią faktu pracy wywiadowczej jej męża.⁸²

Po przywiezieniu paczek z radiostacją Miler zapakował ich zawartość do walizki, którą następnie według instrukcji „Ostrowskiego” i za wiedzą bezpieki zdeponował w bagażowni na Dworcu Głównym w Warszawie. Kwit na bagaż złożył następnie na grobie Jana Skąleckiego na cmentarzu Witomińskim w Gdyni, gdzie znajdowała się martwa skrzynka.⁸³

Sprawa kryptonim „Koral” – śledztwo przeciwko siatce Czaykowskiego

Z dokumentacji bezpieki wynika wprost, że to właśnie dzięki raportom i działalności „Roberta” bezpiece udało się wpaść na trop siatki

⁸⁰ Ibid., 0330/181/17, Notatka informacyjna. Materiały przesłane przez aresztowanego Andrzeja Czaykowskiego do Londynu przez punkt łączności Miler Helena podane przez agenta „Roberta”, b.m., b.d., 153–154.

⁸¹ Ibid., 0330/274/5, Zadania dla agenta „Robert” w związku z jego wyjazdem do Londynu sporządzone przez naczelnika Wydziału I kpt. Michała Goleniewskiego z 7 V 1951 r., Gdańsk, 201.

⁸² Ibid., Plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy krypt. „Koral” z 28 IV 1951 zatwierdzony przez naczelnika Wydziału I Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku, Gdańsk, 184; 0192/626/1, Plan w sprawie agenta „Robert” z 1955 r. naczelnika Wydziału II Departamentu, Warszawa, 7.

⁸³ Grób Skąleckiego został zaproponowany jako martwa skrzynka Płoczekowi przez samego Milera. Początkowo miał zaproponować park w swoim rodzinnym Wolsztynie, jednak ostatecznie zaniechał tego pomysłu; ibid., 0330/274/5, Raport Jana Milera [„RF-17”] z 29 I 1951 r., Gdynia, 87; 0192/626/1, Wykaz skrzynek przedmiotowych, które za wiedzą org. B[ezpieczeństwa] P[ublicznego] ag. „Robert” – [Miler Jan] wykorzystał w toku współpracy z ośrodkiem z 31 V 1955 r., Warszawa, 122.

Czaykowskiego.⁸⁴ Jak opisano w aktach śledztwa, kwit pozostawiony przez Milera na cmentarzu został podjęty przez współpracownicę „Gardy” – Kryńską, która ukryła go na cmentarzu powązkowskim w Warszawie za tablicą grobu Strzelbickich, pełniącą funkcję kolejnej martwej skrzynki.⁸⁵ Z Powązek dokument podjęła Rzeczycka i przekazała go swojemu przyjacielowi Wacławowi Olechowskiemu,⁸⁶ który następnie odebrał walizkę z dworca.⁸⁷

Donosy „Roberta” na temat działalności Plocka oraz raport dotyczący zorganizowania przez niego martwej skrzynki w Gdyni na początku 1951 r. stały się podstawą utworzenia sprawy agencyjnego rozpracowania w ramach operacji „Koral”, wymierzonej w środowiska emigracyjne współpracujące wywiadowczo z Brytyjczykami. Kontrolą operacyjną objęto początkowo właśnie Olechowskiego.⁸⁸ Pozwolono mu na odebranie przesyłki i zdeponowanie jej w jego domu w Zabierzowie. W ramach rozpracowania nadano mu ps. „Łącznik”. Według meldunku z 13 czerwca 1951 r. dotyczącego przebiegu rozpracowania agencyjnego „Koral” otoczono go miejscową agenturą z Zabierza.⁸⁹ Takie

⁸⁴ Jak opisano w jednej z notatek dot. sprawy Czaykowskiego z 16 IV 1952 r.: „Wykonując, w uzgodnieniu z nami, zadania wywiadowcze polecane przez Ostrowskiego [Plocka – przyp. T.K.] ag[ent] «Robert» m.in. przywiózł do kraju dwa kompletne aparaty nadawczo-odbiorcze, które zgodnie z poleceniem ośrodka wywiadowczego, złożył na oznaczone martwe skrzynki. W związku z powyższym wymienione martwe skrzynki poddano dokładnej obserwacji zewnętrznej, w toku której ustalono kilku członków działającej w Polsce siatki szpiegowskiej”; *ibid.*, 0192/412/1, Notatka dot. śledztwa wobec siatki A[ndrzej] Czaykowskiego z 16 IV 1952 r., Warszawa, 352.

⁸⁵ *Ibid.*, 0330/181/1, Protokół przesłuchania Andrzeja Czaykowskiego z 16 VIII 1951 r., Warszawa, 8–11.

⁸⁶ Wacław Olechowski (ur. 1910 – zm. 1994) – żołnierz, działacz polityczny. W 1929 r. wyjechał do Francji i zaciągnął się do Legii Cudzoziemskiej. W 1935 r. powrócił do Polski, rok później rozpoczął służbę w Wojsku Polskim. Po wrześniu 1939 r. osiadł pod Warszawą, następnie zaangażował się w działalność organizacji Korpus Obrońców Polski, a od 1942 r. w Polskiej Armii Ludowej, gdzie działał pod pseudonimem „Afrykańczyk”. W 1944 r. wziął udział w powstaniu warszawskim. Po wojnie osiadł w Szczecinie, gdzie został jednym z organizatorów struktur Stronnictwa Ludowego, sprawował urząd radnego miejskiego do 1949 r. oraz otworzył „Hotel Pionierów”; *ibid.*, 0330/181/6, Maszynopis życiorysu Wacława Olechowskiego, Szczecin, 162; Borkiewicz, *Powstanie*, 152, 186; Piotr Zaremba, *Wspomnienia prezydenta Szczecina, 1945–1950* (Poznań: Wyd. Poznańskie, 1977), 324.

⁸⁷ AIPN, MSW, 0330/274/5, Doniesienie ag. „Robert” z 24 IV 1951 r., b.m., 177; 0330/181/6, Protokół przesłuchania podejrzanego Olechowskiego Wacława z 16 VIII 1951 r., Warszawa, 198–200.

⁸⁸ Olechowski utrzymywał, że nie wiedział o Czaykowskim i nie podawał mu osobiście żadnych informacji. Twierdził także, że jego aktywność w siatce wywiadowczej ograniczyła się do odebrania na prośbę Rzeczyckiej przesyłki z Warszawy; *ibid.*, 0330/184/1, Raport agenta celnego dot. Rzeczyckiej Sylwii z 24 VIII 1951 r., Warszawa, 361.

⁸⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie (dalej: AIPN Kr), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych (dalej: WUSW w Krakowie), 010/7557/1, Pismo do WUBP

działania wobec „Łącznika” były częściowo skuteczne, bo chociaż nie miał rozeznania na temat „Gardy” (o którym dowiedział się dopiero po aresztowaniu podczas przesłuchań), to dzięki obserwacji bezpieki ustalono, że jeździł do Krakowa do mieszkania przy ul. Łobzowskiej, gdzie – przypomnijmy – znajdowała się kryjówka Czaykowskiego.

Niebawem odkryto, że w mieszkaniu tym najprawdopodobniej ukrywał się „rezydent wywiadu angielskiego”. Nie zdecydowano się jednak na jego aresztowanie, chcąc uzyskać jak najwięcej informacji o jego współpracownikach. Początkowe próby pozyskania agentury wokół środowiska osób zamieszkałych razem z Czaykowskim spęzły na niczym, a działania bezpieki ograniczyły się do obserwacji lokum oraz przygotowania zasadzki. Dodajmy, że oprócz poinformowania bezpieki o przywiezieniu do kraju skrzynki z radiostacją dzięki działalności Milera bezpiece udało się przejąć także fragmenty dwóch ostatnich raportów (nr 13 oraz 14) wysłanych przez Czaykowskiego do Londynu poprzez martwą skrzynkę w grobie Skałeckiego.⁹⁰

Do aresztowania Czaykowskiego oraz jego współpracowników w ramach operacji o krypt. „Koral” wykorzystano przerzut kolejnej radiostacji. Tym razem w związku z nieobecnością w kraju „Roberta” całą akcję nadzorowali bezpośrednio funkcjonariusze Departamentu I MBP. Posłużyli się do jej przeprowadzenia jego żoną. Walizka wraz z radiostacją została przekazana H. Miler 1 sierpnia 1951 r., która została odeskortowana na dworzec kolejowy na nocny pociąg do Dworca Głównego w Warszawie, gdzie złożyła ładunek w bagażowni. Wraz z nią podróżował funkcjonariusz MBP, który miał ją ubezpieczać. Po powrocie do Gdyni Miler poinstruowana przez bezpiekę zostawiła w martwej skrzynce na grobie Skałeckiego kwit bagażowy wraz z kluczykiem do walizki.⁹¹

Pokwitowanie na bagaż zostało podjęte przez Rzeczycką na początku sierpnia 1951 r. Następnie przekazała dokument odbioru walizki Siewierskiej na dworcu w Krakowie. Rzeczycka poinstruowała ją o tym, w jaki sposób odebrać bagaż z Dworca Głównego w stolicy, dokąd udała się ze swoim mężem Stefanem.⁹² W nocy z 12 na 13 sierpnia 1951 r. po pojawieniu się w Warszawie i podjęciu walizki Siewierscy wynajęli bryczkę, aby dostać się na ul. Kromera 3/6, gdzie mieściło się mieszkanie kolejnej współpracownicy

w Krakowie dotyczące rozpracowania operacyjnego „Koral” sporządzone przez zastępcę naczelnika Wydziału II Departamentu I kpt. Zbigniewa Dybałę z 26 V 1951 r., Kraków, 29.

⁹⁰ AIPN, MSW, 0330/181/1, Protokół przesłuchania podejrzanego Czaykowskiego Andrzeja z 18 VIII 1951 r., Warszawa, 24–25.

⁹¹ Ibid., 0330/274/8, Notatka służbowa dot. sprawy krypt. „Koral” z 6 VIII 1951 r., Warszawa, 70.

⁹² Ibid., 0192/412/10, Protokół przesłuchania podejrzanego Siewierskiej Stefanii z 13 VIII 1951 r., Warszawa, 11.

Czaykowskiego – Wieszczyckiej, która miała ukryć radiostację.⁹³ Wówczas zostali aresztowani. Jak zeznała Siewierska podczas jednego z pierwszych przesłuchań:

„12 sierpnia 1951 r. o godz. 0.50 wyjechałam z Krakowa do Warszawy. Ze mną jechał mój mąż Siewierski Stefan. Do W[arsza]wy przyjechaliśmy o godz. 9-tej dnia 13 sierpnia 1951 r. Nadmieniam, że z Krakowa zabrałam dwie walizki, które miałam zamiar doręczyć Wieszczyckiej Zofii zam[ieszkalej] w W[arsza]wie przy ul. Kromera nr 3 m 6. Po przybyciu pod wskazany adres Wieszczyckiej nie zastałam i kiedy z mężem miałam zamiar już odejść, zostaliśmy zatrzymani”⁹⁴

Aresztowań dokonano także dzień później w Krakowie w kryjówce „Gardy” przy ul. Łobowskiej oraz w mieszkaniu Olechowskiego w Zabierzu. Jak pisano w „Raporcie z przebiegu realizacji rozpracowania «Koral» (sprawa «Marta», «Łącznik»)”:

„W myśl polecenia Dyr[ektora] Dep[atramentu] I w dniu 11 VIII [19]51 r. przystąpiono do przygotowania realizacji sprawy [...]. Realizacja miała nastąpić w momencie podjęcia walizy ze stacji Kraków i zawiezienia jej do miejsca przeznaczenia, gdzie w ślad za odbiorcami walizy posłano obserwację, która ma dokonać zdjęcia osób przewożących walizę. Dnia 12 VIII przed godz[iną] 24-tą waliza została podjęta przez dwoje ludzi znanych MBP, przewiezienia w kierunku Warszawy. Powiadomiono o powyższym Dyr[ektora] Dep[atramentu] I-go skąd otrzymano polecenie dokonania zdjęcia w dniu 13 VIII br. w godzinach rannych”⁹⁵

Do zatrzymania użyto dwóch grup realizacyjnych. Pierwsza z nich dokonała aresztowania Olechowskiego oraz rewizji jego domu w Zabierzu. Zabezpieczono radiostację, która była ukryta na strychu. Druga grupa założyła zasadzkę w Krakowie w mieszkaniu przy ul. Łobzowskiej. W wyniku jej przeprowadzenia aresztowano przebywającą tam Rzeczycką, jej siostrę Halinę Hajdukiewicz oraz samego Czaykowskiego, który początkowo podawał się za syna Rzeczyckiej.

Po wstępnej rewizji nie znaleziono nic podejrzanego, jednak po przeszkaniu pokoju, w którym ukrywał się „Garda”, odkryto 500 dolarów amerykańskich (schowane w okładce słownika polsko-rosyjskiego), szyfry do korespondencji radiowej, pudełko z farbami, w którym znajdowały się części błon filmowych z fragmentem raportu wywiadowczego (nr 13), książki wraz z kalkami sympatycznymi do korespondencji oraz wywoływaczami pisma utajonego,

⁹³ Ibid., 6–5.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ AIPN Kr, WUSW w Krakowie, 010/7557/1, Raport z przebiegu realizacji rozpracowania „Koral” sprawa „Marta”, „Łącznik” z 29 VIII 1951 r., Kraków, 16.

12 dokumentów na nazwisko „Włodzimierz Rzeczycki”, tabletki do sporządzania listów utajonych.⁹⁶ Po odkryciu miejsca przebywania Więcek oraz Radłowskiej postanowiono aresztować je w Wiśle i przetransportować do Warszawy. Przy ul. Łobzowskiej aresztowano w sumie 14 osób – w większości niczego nieświadomych sąsiadów Czaykowskiego.

Na polecenie Departamentu I zorganizowano również zasadzkę w mieszkaniu Siewierskiej przy ul. Sarego 19/5, przeprowadzoną 13 sierpnia 1951 r. Dokonano tam gruntownej rewizji, w wyniku której odnaleziono: książkę wraz z kalką sympatyczną, obcą walutę (w sumie 910 dolarów amerykańskich) zamaskowaną w okładkach książek oraz w ampułkach znajdujących się wewnątrz dwóch wydrążonych ziemniaków ukrytych w worku w piwnicy.⁹⁷ W lokum Siewierskiej aresztowano także jej współlokatorów: Barbarę Jaworską, Marię Pisulę, jej brata Tadeusza oraz Franciszka i Jana Urbańczyków.⁹⁸

13 sierpnia przeprowadzono także zasadzkę w lokum Wieszczyckiej, w którym znajdował się najważniejszy współpracownik i informator Czaykowskiego, członek PTT – płk Ludwik Zych.⁹⁹ W wyniku wstępnych przesłuchań i ustaleń śledczych postanowiono dokonać zatrzymań w mieszkaniu przy ul. Długiej 34/36 w podwarszawskim Milanówku, gdzie znajdowało się mieszkania Kryńskiej oraz matki „Gardy” – Haliny Czaykowskiej. Zasadzki trwały jeszcze przez wiele dni, zatrzymano wiele osób, w tym sąsiadów oraz znajomych członków siatki Czaykowskiego,¹⁰⁰ większość z nich nie miała nic wspólnego z jej działalnością.

W kolejnych dniach, w wyniku przesłuchań zarówno „Gardy”, jak i jego współpracowników, sukcesywnie dokonywano zatrzymań podejrzanych oraz informatorów. W związku ze „wsypą” aresztowano w sumie 73 osoby, część z nich zwolniono, innych skazano na wieloletnie więzienie. Na karę śmierci (zmienioną później na 15 lat więzienia) skazany został Olechowski. Siewierska dostała dożywocie (ostatecznie wyszła na mocy amnestii w 1956 r.), podobnie jak Rzeczycka, natomiast Wieszczycka otrzymała karę

⁹⁶ AIPN, MSW, 0192/412/1, Wykaz dowodów rzeczowych zakwestionowanych przy rewizjach osób aresztowanych do sprawy Czaykowskiego Andrzeja, b.m., b.d., 82, 84–85.

⁹⁷ Ibid., 86.

⁹⁸ AIPN Kr, WUSW w Krakowie, 010/7557/1, Raport z przebiegu realizacji rozpracowania „Koral” sprawa „Marta”, „Łącznik” z 29 VIII 1951 r., Kraków, 16–24.

⁹⁹ AIPN, MSW, 0330/181/9, Spis osób zatrzymanych na zasadzce u Wieszczyckiej Zofii zamieszkałej w Warszawie, ul. Kromera 3 m. 6, Warszawa, b.d., 169.

¹⁰⁰ Większość z nich została wkrótce wypuszczona z aresztów, niektórzy ze względu na wątpliwą przeszłość bądź podejrzane pochodzenie zostali objęci śledztwem. Jednym z takich przypadków był chiński obywatel Chen-Chik-Fen, który był przyjacielem jednego z lokatorów mieszkania przy ul. Kromera 3 w Warszawie, gdzie zamieszkiwała Wieszczycka; *ibid.*, 0330/181/5, Notatka informacyjna dot. wyników śledztwa i prac operacyjnych w sprawie zlikwidowanej siatki szpiegowskiej Czaykowskiego Andrzeja z 6 IX 1951 r., Warszawa, 123.

10 lat pozbawienia wolności. Informator i współpracownik Czaykowskiego płk Zych został skazany na karę śmierci. 31 sierpnia 1953 r. wyrok zmieniono mu na karę dożywocia, w wyniku amnestii zmniejszono ją do 12 lat więzienia. 17 października 1956 r. ze względu na zły stan zdrowia udzielono mu 5-letniej przerwy w odbywaniu kary. Do więzienia już nie powrócił, zmarł 31 marca 1964 r.¹⁰¹

Czaykowski został skazany na karę śmierci 30 kwietnia 1953 r. pod zarzutem szpiegostwa. 10 października 1953 r. rozstrzelano go w więzieniu mokotowskim w Warszawie. W jego egzekucji uczestniczyli: porucznik Stefan Michnik jako członek składu sędziowskiego, naczelnik więzienia Alojzy Grabiński oraz lekarz więzienny Maksymilian Kasztelański. Wyrok strzałem w tył głowy wykonał sierż. Aleksander Dreja. Miejsca pochówku dotychczas nie odnaleziono.¹⁰²

Dalsza działalność Jana Milera

Według zastępcy naczelnika Wydziału I Miler zdawał sobie sprawę z roli, jaką odgrywał w rozbijaniu ośrodków emigracyjnych w kraju. Po rzekomym przewerbowaniu Milera przez Plocka we wrześniu 1951 r. Jan podał bezpiecze wiele wartościowych informacji: w listopadzie 1952 r. na polecenie „Ostrowskiego” przewiózł 10 tys. zł, dzięki czemu aresztowano Bogdana Komorowskiego;¹⁰³ w grudniu 1952 r. zdekonspirował jego kolejnego współpracownika – Stanisława Dziduszkę, pierwszego mechanika na statku „Jarosław Dąbrowski”; w latach 1952–53 powiadomił bezpiekę o przewiezieniu

¹⁰¹ Grzegorz Goryński, „Zapomniani bohaterowie Niepodległej. Płk Ludwik Zych – szef Sztabu Straży Granicznej. Jego służba i praca dla niepodległej Polski,” w *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskania niepodległości*, red. Artur Ochał i Michał Ruczyński (Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020), 349–351.

¹⁰² Krok i Łagosz, „Major,” 106–107.

¹⁰³ Bogdan Wiktor Komorowski (ur. 1926 – zm. 1954) – był członkiem AK i uczestnikiem powstania warszawskiego. W 1950 r. nielegalnie przedostał się na Zachód. Przebywał w obozach dla uchodźców w Niemczech i Austrii, nawiązał kontakty z polskimi środowiskami emigracyjnymi oraz wywiadami brytyjskim i amerykańskim. Według materiałów Departamentu I MBP Komorowski miał współpracować z BPlan. Działał we Wrocławiu, gdzie udało mu się zwerbować kilka osób, zorganizował także skrzynki kontaktowe. 8 XII 1952 r. wpadł w zasadzkę funkcjonariuszy WUBP, z której udało mu się uciec. 3 I 1953 r. aresztowany. Po brutalnym śledztwie WSR w Warszawie skazał go na karę śmierci, został stracony 5 VIII 1954 r.; Krzysztof Szwagrzyk, „Bogdan Wiktor Komorowski (1926–1954),” w *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*, t. 1 (Kraków-Warszawa-Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2002), 230–232.

radiostacji dla osób związanych ze Zrzeszeniem Wolność i Niezawisłość i organizacjami podziemia ukraińskiego.¹⁰⁴

Z rozmów, które „Robert” prowadził z funkcjonariuszami MBP, wynikało, iż był żywo zainteresowany biegiem spraw i rezultatami swoich donosów. Podkreślał także, że dużą wagę przykładał do finansowego wynagrodzenia, które otrzymywał zarówno od „Ostrowskiego”, jak i bezpieki. Miał także świadomość niebezpieczeństwa, jakie mu groziło w razie dekonspiracji: „wyraził się na ostatnim spotkaniu: «...gdyby się oni o mnie dowiedzieli (tzn. o jego współpracy z UB) to moja głowa zostanie w Anglii...». Momenty te wpływają na zachowanie ze strony agenta – niezależnie od naszych wskazówek – jak najdalej idącej ostrożności i konspiracji w pracy”.¹⁰⁵

Mimo że „Robert” zdawał sobie sprawę ze swoich działań przeciwko emigracyjnemu ośrodkowi wywiadowczemu, to nie został poinformowany o tożsamości Czaykowskiego ani przez swoich mocodawców z MBP, ani przez „Ostrowskiego”.¹⁰⁶ Otwartym pytaniem pozostaje kwestia – czy na temat „Gardy” oraz charakteru jego misji w kraju jakieś bardziej szczegółowe informacje miał sam Płock? Można założyć, że jego działalność jako osoby koordynującej siatkę zwerbowanych marynarzy floty PMH została po prostu spożytkowana przez zleceniodawców „Gardy” związanych z emigracyjnym MSW do utrzymania łączności z ich agentem. Co interesujące, jedynym tropem w aktach bezpieki łączącym personalnie Plocka oraz Guluka ze środowiskiem rządu emigracyjnego jest donos informatora o ps. „Mundek” z lipca 1957 r. Był on bratem właściciela sklepu z antykami w Londynie mieszczącego się przy ul. Battersea Park Road IW 11, który obracał się w środowisku generalicji PSZ. W kontekście znajomości brata „Mundka” z emigracyjnymi oficjelami padło nazwisko Guluka: „W czasie rozmowy dowiedziałem się, że brat mój zna się dobrze z generałem Odzierżyńskim b[yłym] premierem Rządu Londyńskiego i z generałem Wiśniowskim. Poza tym zapoznałem się osobiście z jakimś panem Gulukiem [...] Jest to osobnik zajmujący się przemytem do Polski różnych towarów, począwszy od swetrów, gumy do żucia, zegarki, a skończywszy na samochodach i złocie”.¹⁰⁷

¹⁰⁴ AIPN, MSW, 0192/626/1, Plan w sprawie agenta „Robert” naczelnika Wydz. Departamentu II z 1955 r., b.m., 6–22.

¹⁰⁵ Ibid., 0330/274/5, Notatka służbowa dot. sprawy krypt. „Korał” sporządzona przez zastępcę naczelnika Wydziału I z 29 III 1951 r., Gdańsk, 148.

¹⁰⁶ W zeznaniach z końca czerwca 1955 r. Miler stwierdził, że osoby, dla których przewiózł radiostację oraz szmuglował raporty i wiadomości, były określane przez Plocka terminem „ludzi Ostrowskiego”; ibid., 0330/274/4, Protokół przesłuchania podejrzanego Milera Jana z 27 VI 1955 r., Warszawa, 190.

¹⁰⁷ AIPN Gd, WUSW w Gdańsku, 00118/814, Informacja z doniesienia informacyjnego źródła „Mundek” z 27 VII 1957 r., Łódź, 308.

Z opracowania MBP z 1955 r. wynikało, że agent „Robert” nie informował organów bezpieki o wszystkich poleceniach „resortu morskiego ośrodka wywiadowczego”, a także zbierał i przekazywał „Ostrowskiemu” informacje wywiadowcze bez zgody swoich oficerów prowadzących. Ponadto nie powiadomił funkcjonariuszy o tym, że nie zaprzestał przemytu kontrabandy do kraju.¹⁰⁸ W planie śledztwa z 29 kwietnia 1955 r. podpisanego przez naczelnika Wydziału III Departamentu VII mjr. Idziego Bryniarskiego odnotowano, że pomimo tego, iż Miler został przewerbowany przez ośrodek wywiadowczy Płocka, to okres od 1948 r. do 1952 r. cechowała szczerość i wykonywanie poleceń według zleceń bezpieki.¹⁰⁹ Możliwe więc, że kontynuowanie współpracy z organami MBP miało stanowić zasłonę do zorganizowania przez niego własnej siatki wywiadowczej, co, jak wiemy, miało mu zostać zlecone przez „Ostrowskiego” we wrześniu 1951 r.¹¹⁰

Pierwszym członkiem sieci współpracowników Milera była jego małżonka, którą poinformował o swojej współpracy z londyńskim ośrodkiem wywiadowczym. Według materiałów ze śledztwa przeciwko „Robertowi” to właśnie żona miała decydujący wpływ na jego decyzję o założeniu siatki wywiadowczej działającej na rzecz środowisk emigracyjnych. W jednej z notatek opisano ją jako osobę bardziej od niego inteligentną oraz doświadczoną życiowo, która miała na niego duży wpływ. Ponadto została określona mianem reakcjonistki i głównej inicjatorce dwulicowej gry jej męża.¹¹¹

Miler zwerbował do współpracy także rodzeństwo Heleny: Stanisława, Ignacego, Antoniego oraz Marię Nadolnych, którzy stanowili trzon jego sieci. Milerowie wspólnie przekazywali im instrukcje w sprawie zbierania informacji, dostarczali środków technicznych (kalka pisma utajonego, aparat do odczytywania mikrofilmów),¹¹² odbierali zebrane przez nich wiadomości (dotyczące głównie: marynarki wojennej, marynarki handlowej, umieszczenia koszarów, jednostek wojskowych oraz jednostek WOP) i materiały oraz wypłacali im wynagrodzenia. Rodzeństwo Nadolnych działało w siatce

¹⁰⁸ Ibid., 10.

¹⁰⁹ AIPN, MSW, 0192/626/1, Plan śledztwa w sprawie przeciwko Milerowi Janowi zatwierdzony przez dyrektora Departamentu VII Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego płk. Józefa Kratkę z 29 IV 1955 r., Warszawa, 23.

¹¹⁰ W akcie oskarżenia wobec Nadolnych widniała informacja, że wraz z żoną miał on rozpocząć organizację siatki już w maju 1951 r., na co jednak nie wskazują materiały ze śledztwa; *ibid.*, 0192/626/2, Akt oskarżenia przeciwko: Nadolnemu Antoniemu, Nadolnej Marii, Nadolnemu Stanisławowi z listopada 1955 r., Warszawa, 122.

¹¹¹ Ibid., 0192/626/2, Notatka ze śledztwa dot. Jana Milera z września 1955 r., Warszawa, 100.

¹¹² Jednym z materiałów technicznych była tabletki cyjanku sodu, którą A. Nadolny otrzymał w połowie 1953 r., aby użyć w wypadku aresztowania przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa; *ibid.*, Akt oskarżenia przeciwko: Nadolnemu Antoniemu, Nadolnej Marii, Nadolnemu Stanisławowi z listopada 1955 r., Warszawa, 126.

Milera nie tylko z pobudek finansowych, wynikało to także z ich antykomunistycznych zapatrywań, na co wskazuje treść oskarżenia: „Milerowie znali oskarżonych jako zdecydowanych wrogów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i to, poza obietnicą wysokiego wynagrodzenia za przekazywane materiały wywiadowcze, stanowiło podstawę stawiania im propozycji współpracy z wywiadem angielskim”.¹¹³

Milerowie zostali aresztowani 15 kwietnia 1955 r.¹¹⁴ w rezultacie śledztwa toczącego się wobec nich od połowy 1954 r. Rozpoczęło się ono na skutek wpadki „Roberta”, który przekazał bezpiece książkę od Plocka, która – jak utrzymywał – miała zawierać kalki sympatyczne do korespondencji utajonej z „ośrodkiem” w Londynie. Jak jednak wykazała ekspertyza laboratorium chemicznego MBP, publikacja ta nie zawierała takich materiałów. To wzbudziło podejrzenia oficerów безпеki, którzy połączyli ten fakt z wcześniejszą informacją Milera o rzekomo nieudanej próbie podjęcia tajnej korespondencji przez bliżej nieokreśloną siatkę wywiadowczą ze wskazanej przez niego martwej skrzynki. Jak opisano w notatce „Ocena taktyki Milera wobec org[anów] B[ezpieczeństwa] P[ublicznego] i ośrodka”: „Skrzynka poddana była dwumiesięcznej obserwacji. W końcu Miler poinformował nas, że agentura ośrodka obawia się podebrać książkę ze skrzynki, gdyż uważa ją za źle dobraną”.¹¹⁵ MBP doszło w końcu do wniosku, że przedstawiona im przez Milera siatka wywiadowcza nie istnieje. Działania te zostały uznane za celową dezinformację, co wzbudziło podejrzenia co do szczerości „Roberta” i w konsekwencji doprowadziło do odkrycia przez funkcjonariuszy prawdziwej natury jego współpracy z Plockiem.

Proces Milerów toczył się przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie, natomiast rozprawa Nadolnych odbywała się w Wojskowym Sądzie Garnizonowym w Warszawie. Jana Milera skazano na karę śmierci z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze z przypadkiem całego mienia na rzecz Skarbu Państwa. Helenie zasądzono karę dożywotniego więzienia z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres 5 lat i przepadek całego mienia.¹¹⁶ Dzięki amnestii karę Milera złagodzano do 15 lat pozbawienia wolności, natomiast jego żonie zmieniono wyrok na 12 lat więzienia. Surowe kary otrzymali także członkowie rodziny Nadolnych: Antoni oraz Ignacy zostali skazani na karę śmierci, Marii zostało zasądzone 15 lat pozbawienia wolności, natomiast Stanisław

¹¹³ Ibid., 122.

¹¹⁴ Ibid., 0192/626/2, Spis osób aresztowanych w ramach realizowanej przez Wydz. II Dep. II siatki szpiegowskiej ośrodka wywiadu angielskiego w Londynie z 23 VI 1955 r., Warszawa, 64.

¹¹⁵ Ibid., Ocena taktyki Milera wobec org. B[ezpieczeństwa] P[ublicznego], b.m., b.d., 104.

¹¹⁶ AIPN, Wojskowy Sąd Garnizonowy w Warszawie, 943/25, Postanowienie Najwyższego Sądu Wojskowego z 23 III 1956 r., Warszawa, 193–194.

otrzymał 12 lat więzienia. Ostatecznie wyroki uległy zmianie w wyniku amnestii z 1956 r. Antoniemu i Ignacemu zmniejszono wyrok na 15 lat pozbawienia wolności, Marii obniżono karę do 10 lat więzienia, natomiast Stanisławowi do 8 lat.¹¹⁷

*

Andrzej „Garda” Czaykowski w czasie niespełna dwuletniej działalności (pomimo braku odpowiedniego przeszkolenia do pracy o charakterze wywiadowczym¹¹⁸) stworzył siatkę, w prace której udało zaangażować się wiele osób. Byli to informatorzy zarówno z kręgów cywilnych, jak i wojskowych, dostarczający wielu istotnych wiadomości na temat m.in.: struktury, organizacji i działalności PZPR, transportu, przemysłu, przemian i nastrojów społecznych, stosunków państwo-Kościół czy działalności podziemia antykomunistycznego, składających się później na raporty przesyłane do centrali w Londynie. Do najbardziej spektakularnych osiągnięć komórki Czaykowskiego bez wątpienia można zaliczyć nawiązanie pośredniego kontaktu z Niną Andrycz, partnerką premiera PRL Józefa Cyrankiewicza nieświadomie przekazującą informacje jednej ze współpracownic „Gardy”, czy pozyskanie do współpracy byłego płk. WOP Zycha, który wykorzystując swoje rozległe kontakty, pozyskał wiele unikalnych informacji z dziedziny wojskowości.

Pomimo tych ewidentnych sukcesów należy zaznaczyć, że działalność Czaykowskiego od początku była obarczona ogromnym ryzykiem niewspółmiernym do ewentualnych korzyści, które mógł osiągnąć. W artykule „Polityczne przesłanki funkcjonowania służb wywiadowczych władz Rzeczypospolitej na uchodźstwie po 1945 roku” Robert Zapart, pisząc o zagrożeniach wynikających z funkcjonowania polskich sieci wywiadowczych, słusznie zauważył, iż ich podstawowym problemem był przede wszystkim: „brak oparcia w strukturach własnego państwa, ze wszystkimi możliwościami uzyskania od niego minimalnej ochrony w przypadku zagrożenia lub niepowodzenia”.¹¹⁹

Czaykowskiemu jego mocodawcy z ośrodków decyzyjnych na emigracji nie tylko nie zapewnili wspomnianej „minimalnej ochrony”, a wręcz przyczynili się do rozbicia jego siatki poprzez nieroztropną działalność mjr.

¹¹⁷ *Informator o osobach skazanych za szpiegostwo w latach 1944–1984* (Lublin: Wyd. Retro, 1994), 177–178.

¹¹⁸ Jak wynikało z materiałów z przesłuchań Czaykowskiego, nie przechodził on ponownego szkolenia przed wyruszeniem do kraju. Generał Odzierżyński stwierdził, że kurs, który przeszedł w 1943 r. jako cichociemny, w zupełności mu wystarczy. „Gardzie” nie zapewniono także właściwych dokumentów do swobodnego poruszania się do kraju. Przed wysłaniem Czaykowskiego na misję zaopatrzone go w bezużyteczną wówczas kenkartę. Krok i Łągosz, „Majot”, 95–97.

¹¹⁹ Zapart, „Polityczne przesłanki funkcjonowania służb wywiadowczych władz Rzeczypospolitej na uchodźstwie po 1945 roku,” *Studia Polonijne* 38 (2017): 69–70.

Plocka i jego ośrodka wywiadowczego, który od 1951 r. przejął na siebie techniczną kwestię kontaktu z „Gardą”. Opisana na łamach niniejszego artykułu gra operacyjna безпеki, z udziałem agenta „Roberta”, która doprowadziła do aresztowania, a w konsekwencji śmierci Czaykowskiego i wieloletnich wyroków więzienia dla jego współpracowników, stanowi dowód na to, że środowiska emigracyjne, w tym jej służby, były nieprzygotowane do prowadzenia (koordynowania) skutecznej działalności wywiadowczej na terenie komunistycznej Polski.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
 - Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
 - Wojskowy Sąd Garnizonowy w Warszawie
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku
 - Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie
 - Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie
- Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
 - Kolekcja Akt Personalnych
 - Kolekcja Generałów i Osobistości
- Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej
 - Wojenna Służba Kobiet

Opracowania

- Bagieński, Witold. *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*. T. 2. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2017.
- Bargielowski, Daniel. *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz. Generał broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego*. T. 3. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2002.
- Bartelski, Lesław M. *Mokotów 1944*. Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1971.
- Bielecki, Robert. *Długa 7 w powstaniu warszawskim*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Główne Akt Dawnych, 1994.
- Bogusławski, Andrzej. *W znak Pogoni. Internowanie Polaków na Litwie wrzesień 1939 – lipiec 1940*. Toruń: Łysomice: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2004.
- Borkiewicz, Adam. *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*. Warszawa: Muzeum Powstania Warszawskiego, 2018.
- Cyra, Adam. *Ochotnik do Auschwitz. Witold Pilecki 1901–1948*. Oświęcim: Chrześcijańskie Stowarzyszenie Rodzin Oświęcimskich, 2000.
- Dubicki, Tadeusz, i Andrzej Suchcitz. *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*. T. 1. Łomianki: Wyd. LTW, 2009.

- Frazik, Wojciech. „Felicja Władysława Wolff (1895–1988).” W *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*. T. 2. Red. Tomasz Balbus, 555–563. Kraków-Warszawa-Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2004.
- Gałęzowski, Marek. *Wierni Polsce. Ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939–1947*. Warszawa: Towarzystwo Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego Zagranicą, Wyd. LTW, 2005.
- Goryński, Grzegorz. „Zapomniani bohaterowie Niepodległej. Płk Ludwik Zych – szef Sztabu Straży Granicznej. Jego służba i praca dla niepodległej Polski.” W *Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskania niepodległości*. Red. Artur Ochał i Michał Ruczyński, 327–354. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020.
- Grabowski, Waldemar. *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2003.
- Grodziska, Karolina. *Polskie groby na cmentarzach Londynu*. T. 1. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1995.
- Hass, Ludwik. *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1999. Słownik biograficzny*. Warszawa: Oficyna wydawnicza Rytm, 1999.
- Informator o osobach skazanych za szpiegostwo w latach 1944–1984*. Lublin: Wyd. Retro, 1994.
- Kosk, Henryk P. *Generalicja polska. Popularny Słownik biograficzny*. T. 2. Pruszków: Oficyna Wydawnicza Ajaks, 2001.
- Kozicki, Aleksander. „Struktury organizacyjne i formy pracy emigracyjnego wywiadu wojskowego w latach 1945–1955 (wybrane przykłady).” W *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze*. (AK-NIE-DSZ-WIN, PSZ). Red. Mariusz Bechta, 396–425. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2016.
- Kozicki, Aleksander. „Ośrodek wywiadu II Oddziału Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych pod krypt. «Biuro Planowania» w świetle materiałów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego.” W *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*. Red. Piotr Kołakowski i Andrzej Pepłoński, 585–593. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2016.
- Krok, Tomasz, i Zbigniew Łagosz. „Major Andrzej Czaykowski i «Szpiegowska Siatka Teozofów» w dokumentacji Urzędu Bezpieczeństwa.” *Hermaion* nr 5 (2019): 88–110.
- Lavoie, Jeffrey D. *The Theosophical Society: The History of a Spiritualist Movement*. Boca Raton: Brown Walker Press, 2012.
- Minczykowska, Katarzyna. *Cichociemna. Generał Elżbieta Zawacka „Zo”*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2014.
- Otwinowska, Barbara. *Przeciwko złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944–1956*. Warszawa: Wyd. „Akces”, 1995.
- Panfil, Tomasz. „Czyż, co Ci nakazuje honor Twój. Major Andrzej Czaykowski «Garda» (1912–1953).” *Wyklęci* nr 2 (2018): 175–182.
- Panfil, Tomasz. *Andrzej Rudolf Czaykowski, „Garda”*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021.
- Pepłoński, Andrzej. *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*. Warszawa: „Morex”, 1995.

- Pestkowska, Maria. *Doczekaliśmy niepodległej: z dziejów powojennej emigracji polskiej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2005.
- Ptasińska, Małgorzata. „Na emigracyjnym bruku. Z myślą o wolnej Polsce. Powojenne losy gen. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza (1945–1964).” W *Generał Michał Tokarzewski-Karaszewicz. Pierwszy dowódca konspiracji*. Red. Michał Polak, 87–106. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2020.
- Rokicki, Józef W. „Powstanie na Mokotowie w końcu sierpnia i we wrześniu 1944 roku.” W *Powstanie na Mokotowie. Relacje dowódców*. Red. Jerzy Kłoczowski, 113–185. Warszawa: Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945”, 2009.
- Rybka, Ryszard, i Kamil Stepan. *Awanse oficerskie w Wojsku Polskim 1935–1939*. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2003.
- Santucci, James A. „Theosophical Society.” W *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*. Red. Wouter J. Hanegraaff, 1115–1120. Leiden-Boston: Brill Publishers, 2006.
- Suchcitz, Andrzej. „Z historii polskiego wywiadu na emigracji 1945–1958 «Trwać, Wytrwać i Potrwać» (ppłk dypl. Leon Bortnowski).” W *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności II SG WP*. T. 7. Red. Tadeusz Dubicki, 7–48. Łomianki: Wyd. LTW, 2017.
- Suchcitz, Andrzej. *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947*. Londyn: Koło Krechowiaków, 2002.
- Szpakowicz, Wiesław. *Dziennik cichociemnego 1939–1942*. Oprac. Krzysztof Kaczmariski i Krzysztof Tochman. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2014.
- Szwagrzyk, Krzysztof. „Bogdan Wiktor Komorowski (1926–1954).” W *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*. T. 1. Red. Sławomir Abramowicz, 230–232. Kraków–Warszawa–Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2002.
- Tochman, Krzysztof A. *Z ziemi obcej do Polski. Losy żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy powrócili do kraju po II wojnie światowej*. T. 2. Zwierzyniec-Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Ostoja, 2009.
- Trzcińska, Izabela, Agata Świerżowska, i Józef Szymeczek. „Z dziejów polskiej teozofii.” W *Polskie Tradycje Ezoteryczne 1890–1939*. T. 1. *Teozofia i Antropozofia*. Red. Monika Rzeczycka i Izabela Trzcińska, 38–130. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.
- Tucholski, Jerzy. *Cichociemni*. Warszawa: „Pax”, 1988.
- Urbanek, Bożena. *Pielęgniarki i sanitariuszki w powstaniu warszawskim 1944 r.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Zaćmiński, Andrzej. „Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945–1954).” *Dzieje Najnowsze* nr 4 (1999): 37–59.
- Zapart, Robert. „Polityczne przesłanki funkcjonowania służb wywiadowczych władz Rzeczypospolitej na uchodźstwie po 1945 roku.” *Studia Polonijne* 38 (2017): 61–73.
- Zapart, Robert. „Służby informacyjne Władz II RP na Uchodźstwie po zakończeniu II wojny światowej. Szkic historyczno-prawny.” W *Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*. Red. Leszek Pawlikowicz i Robert Zapart, 75–102. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014.
- Zaremba, Piotr. *Wspomnienia prezydenta Szczecina, 1945–1950*. Poznań: Wyd. Poznańskie, 1977.

Żynda, Marcin. „«Tętent. Miesięcznik Szkoły Podchorążych Kawalerii w Grudziądzu» (1933–1934).” *Toruńskie Studia Bibliologiczne* nr 1/12 (2014): 43–58.

Internet

Urynowicz, Marcin. „Historia pomocy – Rzeczycka Sylwia”. Portal Polscy Sprawiedliwi. Dostęp maj 18, 2022. <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/historie-pomocy/historia-pomocy-rzeczycka-sylwia>.

STRESZCZENIE

Tomasz Krok, Kulisy dekonspiracji siatki wywiadowczej mjr. Andrzeja „Gardę” Czaykowskiego

Artykuł ukazuje działania komunistycznego aparatu bezpieczeństwa, które doprowadziły do rozbicia siatki wywiadowczej emigracyjnego ośrodka wywiadowczego prowadzonej na terenie kraju w latach 1949–1952 przez cichociemnego, oficera Polskich Sił Zbrojnych mjr. Andrzeja „Gardę” Czaykowskiego. Autor podjął próbę wskazania ośrodka wywiadowczego, z jakim mógł być bezpośrednio powiązany Czaykowski. W artykule została przedstawiona działalność byłego kierownika Referatu Kontrwywiadu Ofensywnego w Wydziale Wywiadowczym w Oddziale Informacyjno-Wywiadowczym Sztabu Naczelnego Wodza mjr. Rudolfa Plocka, który w ostatnim etapie działalności komórki Czaykowskiego zabezpieczał jego tajny kontakt z Londynem. Autor opisał w końcu działania operacyjne Plocka, które doprowadziły do nakierowania śledczych bezpieki na trop działalności Czaykowskiego oraz jego ludzi.

Słowa kluczowe: Andrzej Czaykowski, Rudolf Płock, Jan Miler, wywiad emigracyjny, agentura, siatka wywiadowcza

SUMMARY

Tomasz Krok, Behind the Scenes of the Revealing of the Intelligence Network of Major Andrzej „Garda” Czaykowski

This article discusses the activities of the communist security apparatus, which led to the breaking of the intelligence network of the émigré intelligence center that operated in Poland between 1949–1952 and the arrest of Major Andrzej „Garda” Czaykowski. The author attempts to establish a direct link between Czaykowski and the intelligence center. The article also looks at the actions taken by the former head of the Offensive Counterintelligence Division of the Intelligence Department, Major Rudolf Plock, who in the latter stages of the investigation into Czaykowski's cell identified his secret contact with London.

Keywords: Andrzej Czaykowski, Rudolf Płock, Jan Miler, émigré intelligence, agents, intelligence network

ZUSAMMENFASSUNG

Tomasz Krok, Die Hintergründe der Enttarnung des Intelligenznetzes von Major Andrzej „Garda” Czaykowski

Der Aufsatz schildert die Maßnahmen des kommunistischen Sicherheitsapparats, die zur Zerschlagung des Geheimdienstnetzes der Exil-Geheimdienstzentrale führten. Sie wurden in den Jahren 1949–1952 von dem konspirativen Offizier der polnischen Streitkräfte, Major Andrzej „Garda” Czaykowski, geleitet. Der Autor unternahm den Versuch, die geheime Nachrichtenzentrale zu bestimmen, mit der Czaykowski direkt in Verbindung gestanden haben könnte. Im Aufsatz wird die Tätigkeit des ehemaligen Leiters des Referats für offensive Spionageabwehr in der Abteilung für Information und Aufklärung des Obersten Befehlshabers, Major Rudolf Plock, dargestellt, der in der Endphase der Aktivitäten von Czaykowskis Zelle dessen geheime Kontakte nach London sicherte. Der Autor beschrieb schließlich die operativen Aktivitäten von Plock, die die Sicherheitsermittler auf die Spur von Czaykowski und seinen Männern brachten.

Stichworte: Andrzej Czaykowski, Rudolf Plocek, Jan Miler, Auswanderungs-intelligentzdienst, Agent, Intelligenzstnetzwerk